

TAXANDRIA

Gedenkschriften van der
Geschied- en Oudheidkun-
digen Kring der Kempen.

6de jaargang Nr 2. 1909.

Vergadering van Dinsdag 27 April 1909

De zitting wordt geopend om 3 u. 15 onder voorzitterschap van den heer L. Stroobant, voorzitter.

Waren aanwezig de HH. L. Stroobant, voorzitter; Jansen, Diercxsens, Taeymans en L. Boone, leden van het bestuur; de heeren Boone Alf., Diercxsens Al., Goffin, Fabri, Van Hal Fl., Van Hal V., leden.

Het verslag der vorige zitting wordt gelezen en goedgekeurd. De heer J. Diercxsens, secretaris, geeft een *algemeen verslag* van het maatschappelijk leven van *Taxandria* in 1908, waaruit blijkt

dat de kring steeds nieuwe vruchten afwierp tot vooruitgang der Geschied- en Oudheidkunde onzer Kempen.

De heer J. Taeymans, schatbewaarder, doet *den geldelijken toestand* kennen gedurende hetzelfde dienstjaar.

De ontvangsten beliepen fr. 1410,15

De uitgaven » » 1533,69

Te kort fr. 123,54

Het « te kort » is slechts oogenschijnlijk, daar eene som van 250 fr. ongeveer werd besteed aan verschillende aankopen voor het Museum en de Boekerij, en alzoo wezenlijk onze maatschappelijke eigendom aangroeide. Zoo werd onder andere de prachtige kas van St. Barbara-Genootschap aangekocht.

De heer notaris Boone doet opmerken dat, volgens het verslag van den heer Schatbewaarder, sommige rekeningen betaald worden bij afkortingen die meer dan één dienstjaar aanbelangen. Dergelijke boekhouding is onregelmatig. Er moet afgerekend worden per jaargang, zegt de spreker, wil men zich een juist denkbeeld vormen van den geldelijken toestand.

De heer Voorzitter treedt dit gezegde bij en verklaart dat voortaan, om alle ongemak te vermijden, de afrekening per jaar zal geschieden.

Deze twee verslagen zullen in de afleveringen worden opgenomen.

De eerw. heer kanunnik Jansen, ondervoorzitter, leest eene uitgebreide studie over: *Het drieluik van de H. Apollonia* in de St Pieterskerk te Turnhout. Dit werk is, onder oogpunt van kunst en geschiedenis, een der belangrijkste welke ooit op onze vergaderingen werd voorgedragen. Na de beschrijving en de ontleding der menigvuldige tafereelen die het drieluik voorstelt, komt spreker tot het besluit dat de martelares van het middenstuk niet is de H. Apollonia, maar wel de H. Agatha, en dat op het drieluik tooneelen geschetst staan uit het leven der bovengemelde. De personages op een luik afgemaakt zijn leden der familiën van Hasselt, de Kinschot en Van Mechelen, leden der Rederijkerskamer waarvan de H. Apollonia patrones was.

De kleuren der kleeding en de houding der personen doen raden dat het kunststuk dagteekent van het 2^e deel der XVIe eeuw.

De schilder is waarschijnlijk een Franken, der Vlaamsche School, geboren te Herenthals. Bij vergelijking met zekere

schilderijen van het Museum van Antwerpen mag men gissen dat het drieluik gemaald werd waarschijnlijk door Ambröös, eerder dan door Frans Franken, leerling van F. Floris.

De schilderij werd hersteld, doch men heeft er aan geknoeid, zegde de eerw. heer Jansen, zoodat zij veel van haar koloriet verloren heeft. Zij is heden slecht geplaatst in de kerk, waar zij blootgesteld is aan beschadiging en zelfs aan vernieling.

De heer Voorzitter bedankt den geachten spreker voor zijn merkwaardig opstel, dat in de afleveringen zal verschijnen. Hij drukt den wensch uit dat het drieluik worde verplaatst en in betere voorwaarden tentoongesteld.

De heer Stroobant, voorzitter, sluit de spreekbeurt met eene verhandeling over *De lijkurnen van Oolen en Herenthals*. Hij beschrijft met zijne gewone bevoegdheid de plaats der ontdekking, den aard der gevonden voorwerpen, de folklore der streek en de vroegere vondsten van den omtrek. De afleveringen zullen die aantrekkelijke studie opnemen.

De heer Voorzitter geeft kennis van de volgende giften:

1) Het oud verslagboek der gilde van Sevendonck, door Frans Kennis (in bewaring).

2) De nieuwe Adam en Eva, Epos van den eerw. heer Lauwers, onderpastoor te Antwerpen en afkomstig van Sevendonck, gift van den eerw. heer Jansen.

Er wordt beslist dat de jaarlijksche plechtige vergadering met voordracht door eenen vreemden redenaar en feestmaal, zal gehouden worden in den loop der maand Juni.

De zitting wordt geheven om half vijf.

De 2de Schrijver,
L. BOONE.

ANNÉE 1908

Rapport du Secrétaire

Messieurs,

Permettez-moi de vous donner un aperçu sommaire de l'état et des travaux de notre société pendant l'année 1908.

Le nombre de nos membres est resté à peu près le même ; nous avons eu à regretter par suite de décès la perte d'un membre protecteur éminent que son digne successeur Monseigneur Mercier a bien voulu réparer. Monsieur le Gouverneur de la province nous a également fait parvenir son adhésion bien que son prédécesseur reste toujours membre protecteur. Nos réunions ont été tenues trimestriellement et chaque fois nous avons pu faire à nos membres des communications historiques intéressantes et leur annoncer des trouvailles archéologiques.

Nous avons distribué (quoique parfois un peu tardivement) les quatre fascicules contenant nos meilleurs travaux. A signaler parmi les articles parus : ceux de Monsieur le président Stroobant.

- I. Légendes et coutumes campinoises.
- II. Les dépôts de mendicité en Belgique.
- III. Le peintre Campana.
- IV. Les bracelets de l'âge de bronze.
- V. Les civilisations primitives de Hollande.

— 77 —

VI. Découverte d'une villa romaine à Alphen.

Ceux de notre honoré vice-président M. le chanoine Jansen. La bibliographie campinoise.

Bijdragen tot de ecomische geschiedenis van Turnhout.

De oude Kunst in de Kempen.

Kempisch Boekennieuws.

et encore d'autres articles de Messieurs Louis Boone, Reydams, Van Dorselaer, Verheyen, Ferdinand Domet, Leon Nevé, Joseph Splichal, sans oublier la *Marche de Turnhout* par M. Robson, qui nous fut procurée par M. Van Loco.

Quant à notre musée nous avons vu avec plaisir ses collections s'enrichir.

I. d'urnes trouvées à Oolen et nous remises par le docteur Rombauts.

II. des trouvailles romaines de Grobbendonck dont une partie est déjà à *Taxandria* et dont le reste nous a été promis par M. Cassiers.

III. du dépôt par la commune de Casterlé d'un collier et du drapeau de la Gilde de Ste Barbe. Enfin de l'acquisition qu'a faite notre société de la superbe armoire de St Barbe parfaitement restaurée par Goris.

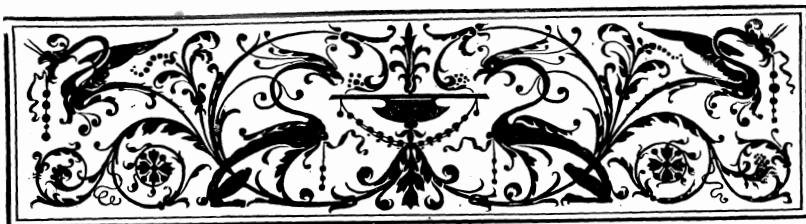
Il me reste encore à signaler l'aimable fête que les membres de *Taxandria* ont eu la gracieuseté d'offrir à leur vice-président et au secrétaire le 19 Mai.

C'est aussi avec une réelle satisfaction que nous pouvons enregistrer cette année la reprise du château par la province. Voici donc ainsi nos espérances de plusieurs années réalisées et nous allons enfin voir notre vieux château réapparaître dans son ancienne splendeur.

Déjà par ces quelques mots vous pouvez voir combien le goût de l'archéologie a gagné l'élite de notre population et ce qui vient encore le confirmer c'est le nombre vraiment surprenant des visiteurs à notre musée, lors des fêtes que la ville donnait à l'occasion de la joyeuse entrée de Mr le comte de Baillet-Latour, gouverneur de la Province.

Tous ces présages sont donc heureux et font voir l'avenir sous un jour enviable.

JULES DIERCXSENS,

Een bewijs der oudheid van den Tijkhandel te Turnhout

Ick ondergeschreven bekenne ontfanghen te hebben vyt handen van Sr Paulus Snollaerts, van Turnhoudt, koopman van tijcken die somme van acht en sestigh ducaton, welcke somme Jouffrouwe meyersse die weduwe Thys zal tot Moll gelieven instantelyck wederom te tellen aen brenger deses, welck doende etc. Actum Luyck desen sesden Aprilis duysent ses hondert eenen negentigh.

(Get.) A. M. de Bochotz baronne douairière d'Elderen (1).

Ick dese onder gheschreven bekenne die inhoudt desen ontfanghen te hebben in Moll den 8 April 1691.

(Get.) Paulus Snollaerts.

Ad. REYDAMS.

(1) Anna-Margaretha van Bocholtz huwde Joris van Renesse baron van s' Heeren Elderen; zij zijn de voorouders in de 9de graad van graaf Max de Renesse-Breidbach, baron van Oostmalle,

Sporen van Germaansch Heidendom

in de Volkstaal

1. " Te karnobis komen ".

Die spreekwijze beteekent : te voorschijn, vóór de pinnen, vóór de rechtbank komen, zich vertoonen om geoordeeld te worden. Zoo zegt men : *In den lesten dag des oordeels zullen alle menschen te karnobis moeten komen (vóór den oppersten Rechter). Hij wil mij niet betalen, maar ik zal hem eens te karnobis doen komen (vóór de rechtbank).* Bij uitbreiding wordt het ook gezeid van het gerecht der ouders of meesters en andere overheden. B.v. : *Vier studenten hadden wat grappen uitgezet, maar 't spel was verraden en 's anderendaags moesten ze te karnobis komen bij den Bestuurder. Wacht maar, deugniet ! als vader thuis is, dan zult ge wel te karnobis moeten komen !*

De uitdrukking beteekent nog : geld geven, betalen. B.v. : *De ontvanger zit, we zullen moeten te karnobis komen. Moeder, als 't u belieft, kom eens te karnobis, want mijn geld is op.*

Deze aardige spreuk wordt gebruikt in de provinciën Antwerpen, Brabant en Limburg. In Vlaanderen en Noord-Nederland schijnt ze niet bekend te wezen, althans DE Bo noch Joos vermelden ze, evenmin als de Noordnederlandsche Idiotica.

Kiliaan heeft **Nobisse**, *dæmon nanus, cacodæmon*, NOBIS-GAT, *orcus, orci culus*, NOBIS-KROECH, *orcus, anthrum Plutonicum*.

Nobisgat en *Nobiskroeg* beteekenen dus : de onderaardsche wereld, het doodenrijk, de hel ; en *Nobis* is de naam van den duivel, die hier waarschijnlijk in de plaats getreden is van eene germaansche godheid.

In Duitschland treft men plaatsen aan, die *Nobiskrug*, *Nobiskroeg* heeten (1). In de middeleeuwen werd de hel dikwijls afgeschilderd als eene herberg, waar de duivel de weerd' is.

Het Duitsch tijdschrift *Der Urquell* haalt eenige verzen aan uit Burkhard Waldus' *Esopus*, III, 87, 42, waar *Nobis Haus = hel* in voorkomt. Een hopman, die zijnen kapelaan vraagt waar de zielen wel mogen heenvaren van de soldaten die in den slag sneuvelen, krijgt ten antwoord :

.... dort niden in der Hellen,
Da finden sich viel guter Gsellen.
Ligt ein *Wiertzhaus*, ein *grosz Tabern*,
Daselben niemand herbergt gern.
Der Wiert ist auch eim jedern gramm ;
Da ist 's so warm, da schlecht der Flam
Auch allezeit zum Fenster rausz
Man nennt es auch in *Nobis hausz*.
Da ist 's mitten im Winter heysz,
Das eim vor Angst ausbricht der Schweysz.

(2)

Naar latere voorstellingen ligt er tusschen hemel en hel eene herberg, de *Nobiskroeg*, waar de vroeg verscheiden zielen, vóór hunne intrede ten hemel, eenen tijd lang moeten verwijlen.

In een Westvlaamsch sprookje wordt ook gewag gemaakt van eene kroeg, die op de grenzen van hemel en aarde ligt. Een Bruggeling, *Nobis* genaamd, die in den Hemel niet zijn wil, omdat zijne vrouw daar is, en in de hel niet aangenomen wordt, bouwt tusschen den hemel en de hel eene herberg, waar hij uithangt : « *In 't Halfweeghuizetje, bij Nobis* (3).

Men ziet dus dat de oorspronkelijke opvatting van *Nobiskroeg*, *Nobishuis = hel*, herberg waar de duivel de hospes is, verloren

(1) Vergelijk met die benaming den plaatsnaam *Hellegat*, die veelvuldig in de Vlaamsche streken voorkomt.

(2) *Der Urquell*, I (nieuwe reeks), 307.

(3) *Biehorf*, I, 140.

ging en naderhand in het volksgeloof de beteekenis kreeg van eene afzonderlijke plaats, buiten de hel gelegen.

Welke is nu de oorsprong van de zegswijze : *te karnobis komen* ? GRIMM leidt *Nobis* (duivel) af van het Middenlatijn *abyssus = afgrònd* (der hel) en VERCOLLIE meent dat het woord opgemaakt is uit *in abyssò = in den afgrond* (der hel). *Nobiskroeg* zou dus eigenlijk *hellekroeg* beteekenen.

Volgens SIMROCK, *Mythologie*, blz. 147, zou *Nobis* verbasterd zijn uit *Nörwi*, den vader des nachts, een der zonen van Loki, den geest des kwaads.

Maar wat is *kar* in *karnobis* ? Ik aanzie dit voor hetzelfde voorvoegsel als *ka*, anlaut van sommige woorden, waarin het een pejoratief præfix schijnt te zijn, zooals in *kajanken* (janken), *kamanken* (manken), *kabotteren* (botteren, botsen), *kalut* (lut). Het is een zeer gewoon dialectisch taalverschijnsel dat de *r* dikwijls te voorschijn komt in de onbeklemtoonde lettergreep vóór de beklemtoonde. Zoo zegt het volk *kernon* (kanon), *kornijn* (konijn), *arzijn* (azijn), *fernijn* (venijn), *sertijn* (satijn), *karnalie* (Fr. canaille), *karnalievogel* (kanarievogel), *kerstaan* (kastanie), enz. Dus *karnobis = kanobis*.

Te karnobis komen wil derhalve zeggen : *tot Nobis komen, vóór het gerecht van Nobis*, d.i. *van den hellevorst, den hellegod verschijnen*.

2. Het « Dabbegat »

Dit woord komt voor met de beteekenis van « hel », « onderwereld » in de uitdrukking : *het dabbegat in zijn*, dood zijn, en in de verwensching : *ik wenschte dat hij in 't dabbegat stak !*

Kiliaan heeft : *Dabbe-gat, charonea, scrobs, spiraculum Ditis, Orci culus, ima sedes Erebi, barathrum, antrum Plutonium*, alle omschrijvingen voor « hel, onderwereld, doodenrijk. »

3. Het Nevelschip.

Onze voorouders geloofden, dat de nevels, de hagel, de kwade wolken een schip uitmaakten, dat de toovenaars of wedermakers konden doen verschijnen, tot groote schade van den oogst, die hunne prooi werd. De bisschop Agobard, die onder de regeering van Lodewijk den Goedige leefde († 840 als bisschop van Lyon), verhief krachtdadig de stem tegen de krankzinnig-

heid (*dementia*) en dwaasheid (*stultitia*) van degenen die geloof hechtten aan dergelijke dingen, die overigens reeds in 't algemeen veroordeeld waren door de Capitulariën van Karel den Groote (1). Het *Nevelschip* bleef daarom niet min in stand in de middeleeuwsche gedichten, en zelfs Fichart, die Rabelais vertaalde, spreekt van de zeilen van het *nevelschip*, waarover Rabelais nochtans geen woord rept (2).

In de Antwerpsche Kempen heet men eene wolk, waaruit men eene felle regenbui of hagelvlaag verwacht, een *schip*. Wanneer zulke wolk komt aangedreven, dan zegt men: *Ze zijn weer een schip aan 't laden* of: *daar komt weer een schip af*.

Van zeer buig weder, wanneer de eene vlaag de andere niet vermijdt, heet het: *ze doen daar boven niet dan lossen en laden*.

Die uitdrukkingen zouden wel in verband kunnen staan met de vroegere voorstellingen en begrippen (3).

4. Donar's (Thor's) Hamer.

Hij stond als van den hamer geslagen is eene spreekwijze die men dikwijls hoort en die beteekent: hij was geheel verbluft, uit zijn lood geslagen, als door den bliksem getroffen, als van de hand Gods geslagen.

Volgens Schuermans (4) gebruikt men in de Kempen de spreuk: *de hamer sla mij weg, als het niet waar is*, een soort van eed, die, evenals de vorige uitdrukking wel kan overgebleven zijn uit den heidenschen voortijd en zinspeelt op den hamer, het bekende symbool van den Dondergod (5). Daar de Skan-

(1) «... Contra insulsam vulgi opinionem de grandine et tonitruis.» Plerosque autem vidimus et audivimus tanta dementia obrutos, ut credant et dicant quandam esse regionem quæ dicatur Magonia, ex qua *naves* veniant in nubibus, in quibus fruges, quæ grandinibus decidunt et tempestatibus percunt, vehantur in eandem regionem ipsis videlicet nautis aëreis dantibus pretia tempestariis et accipientibus frumenta vel ceteras fruges. (Aangehaald uit Agobard door Mannhardt, *Germ. Myth.*, 466)

(2) Zie Dr COREMANS. *L'Année de l'ancienne Belgique*, 113; STOETT, *Nederl. Spreekw.*, 37-38; GRIMM, *Myth.* 4; 532, i.v. *nevelschip*.

(3) Zie ook *Ons Volksleven*, VIII, 235 en *Antwerpsch Idioticon*, 1079.

(4) *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, 174.

(5) In Duitschland is de verwensching bekend: *dass dich der Hammer schlag!*

dinaven zich hunnen god Thor en waarschijnlijk ook de Westgermanen zich hunnen Donar verbeeldden, gewapend met eenen hamer (den bliksem), waarmede hij zijne vijanden sloeg, is het alsof men den Dondergod tot getuige wilde roepen van hetgeen men zegt, en door diens straffenden hamer wil getroffen worden, indien men geene waarheid spreekt.

JOZEF CORNELISSEN.

Découverte d'urnes cinéraires à Oolen (Anvers)

En 1908, Madame Heylen de Herenthals voulut bien faire don au musée de *Taxandria*, par l'entremise de son dévoué conservateur, M. Jules Diercxsens, de plusieurs urnes trouvées au *Bank* à Oolen, dans ses propriétés.

Nous sommes allés reconnaître avec M. J. Diercxsens le lieu de la trouvaille et voici ce que nous avons constaté.

Topographie. La découverte a été faite sur la rive sud du canal de la Campine, à hauteur de la borne 51, au lieu-dit *de Bank*.

A cet endroit se trouve une chaîne de dunes qui prend naissance à l'ouest de Nylen, entre Grobbendonck et Bouwel, et qui s'étend en deux lignes parallèles distantes d'environ quinze minutes, pour se terminer au *Bank* d'Oolen.

Ces dunes sont élevées de huit à dix mètres au-dessus du sol environnant. Elles semblent être de formation éolienne, mais ce qui est bizarre, c'est qu'à une profondeur d'un à deux mètres on y découvre une couche de tourbe épaisse de deux à trois pieds. Cette tourbe, très grasse, durcit à l'air et brûle comme la meilleure houille (1). A côté de la nécropole se trou-

(1) C. F. P. J. GOETSCHALCKX, *Geschiedenis van Grobbendonck*, Hoogstraeten, Van Hoof, 1897, I, p. 8.

vent plusieurs tourbières qui semblent avoir été exploitées très anciennement et dont plusieurs ont été transformées récemment en prairies.

Cette chaîne de dunes semble se continuer entre Herenthals et Lichtaert dans les *Lichtaartsche bergen*, entre Lille St. Pierre, Gierle, Beersse et Vlimmeren dans les *Erlebeeksche bergen* et entre Wechelderzande et Oostmalle dans les *Bruulbergen*.

L'aspect du *Bank* est sauvage et inculte. On n'y voit nulle trace de tombelles. Constatons cependant que la nécropole est encore une fois située sur les confins du territoire de la commune et notamment près des limites de Oolen et Gheel.

Historique de la découverte. Les urnes, provenant de M. le docteur Rombauts de Herenthals, auraient été découvertes vers 1904-5 à la *Vandenbecelaerheide*, bruyère transformée en prairie. On en aurait trouvé d'autres, en 1907, au *Berg* de Jean Smolders, près du dépôt de dynamite. La plupart furent détruites par ignorance des ouvriers. On ne recueillit que celles trouvées à peu près entières.

Découvertes antérieures. Le chanoine Adrien Heylen de Tongerlo signale dans *Historische Verhandeling over de Kempen*, une trouvaille d'urnes cinéraires à Oolen vers 1742, mais sans indication du lieu-dit. C. Van Dessel, dans sa *carte archéologique*, signale à Oolen un tumulus Belgo-romain (?) ainsi que des antiquités antéromaines et Frankes. (?)

Un habitant de Oolen aurait découvert quantité d'urnes, vers 1878, au *Tuinsberg*, près du *Hel*. Toutes ces urnes étaient détruites dans le sol, sauf quelques *petits pots*, (urnes d'offrande ?) qu'il aurait apporté comme jouets à ses enfants.

Lieu-dits. De *Schaetsbergen*, de *Meeren*, *Hezewijk*, *Gerheze*, *Buel*, *Doffen*, *Gerhaegen*, *Gerheyden*, *Boekel*, *Beylen*, de *Vennen* où apparaît le *Langewapper*, le *Schitsboom* où se tenait le sabbat, *Kattendans*, près de la *Beylenstraetje*; les tourbières appelées *Klotven* et *Potteven* a proximité du *Bank* où l'on a trouvé les urnes. *Hoog-Buel* et *Neder-Buel* qui semblent être les deux parties d'une ancienne cella Franke. *Het Paradijs*, cabaret au point de jonction des territoires d'Oolen, de Herenthals et de Norderwijk.

Relevé des objets découverts. Aucun objet en silex, en bronze ou en fer. Sept urnes entières, dont une très petite que nous décrivons ci-dessous.

Ni au Berg, ni dans la prairie que l'on nous indique comme étant l'endroit exact de la trouvaille, nous ne rencontrons une trace quelconque de la nécropole qui semble être entièrement nivelée et détruite.

*
**

Description des urnes. Les urnes de Oolen sont de couleur brun-chocolat, épaisses, mal cuites, grossières. La glaise dont elles sont faites est entremêlée de fragments de quartz. Deux d'entre elles sont à col droit (type d'Hallstadt). Trois autres sont à bords légèrement rentrants et se rapprochent des types de Weert (1). Une toute petite urne d'offrande (?) est semblable à celles trouvées à Valkenswaard (2).

Elles sont à comparer aux poteries de la Quinique (Court-Saint-Etienne) (3), de Neerpelt (4), de Biez (5), de Grobbendonck (6) de Luiks-Gestel (7), de Goirle, (8), de Tamise (9), et de quantité d'autres nécropoles à incinération.

Toutes livrent des urnes de même type, de facture semblable, grossières et à cuisson défectueuse, rarement ornementées.

Nous sommes assez portés à les classer parmi les produits Post-germaniques ou Proto-Saxons. Une seule des urnes d'Oolen, de forme presque sphérique, porte une ornementation se compo-

(1) L. STROOBANT, *Les civilisations primitives de la Hollande*, Turnhout, Spli-chal, 1908, fig. 30, 31, 32, 36.

(2) D. M. A. EVELEIN, *Urnenveld bij Valkenswaard*, 's Gravenhage, M. Nyloff, 1909, fig. 2a, et. 19.

(3) Cte GOBLET D'ALVIELLA, *Antiquités protohistoriques de Court-Saint-Etienne*, Bruxelles, Hayez, 1908, fig. 9, 12, 13 et 14 de la Planche IV.

(4) H. SCHUERMANS, *Cimetière Germanique de Neerpelt*, Bruxelles, 1892, Pl. II, fig. 23, 30, etc.

(5) BON. A. DE LOË, *Fouille d'un cimetière du premier âge du fer à Biez* (Brabant), Bruxelles, Vromant et Co, 1898, Pl. II, fig. III et X.

(6) L. STROOBANT, *La nécropole par incinération de Grobbendonck*, Anvers, De Backer, 1905, pl. I.

(7) L. STROOBANT, *Note sur la nécropole..... de Luiks-Gestel*, Anvers. De Backer, 1903, Planche, fig. a.

(8) L. STROOBANT, *Découvertes d'urnes Hallstattiennes à Goirle*, Anvers, Van Hille-De Backer, 1908, Planche III.

(9) G. WILLEMSSEN, *Le Cimetière Belgo Romain de Tamise*, Termonde, A. Du Caju-Beeckman, 1906, fig. IX.

sant d'une double rangée de chevrons gravés en creux à main levée à l'aide d'un peigne à trois dents. Au centre des triangles déterminés par les chevrons, un point. La forme sphérique de cette urne fait songer aux *Cogelpotten* communs à l'époque Post-Saxonne. Par contre, ce genre de décors semble être une survivance de l'âge du bronze et est commune pendant le premier âge du fer (1).

Mais dans aucune de ces nécropoles nous n'avons cependant rencontré les urnes caractéristiques saxonnes à renflements (2) qui semblent être postérieures aux types proto-saxons que nous croyons reconnaître dans les nécropoles de la Campine (3).

Pour des raisons, que nous développerons dans une étude comparative des nécropoles à incinération de la Belgique et particulièrement de la Campine, nous estimons qu'elles appartiennent à des peuples germano-nordiques contemporains à l'occupation romaine. L'élément germanique, conservé dans la toponymie semble prépondérant. Il est cependant fortement mélangé de peuplades d'origine nordique, scandinave, peut-être Frisonne, qui nous ont laissé leurs légendes et leurs croyances.

Quelle est la part de chacun de ces éléments? c'est ce que de nouvelles études comparatives permettront peut être d'établir un jour.

C'est un agglomérat de barbares qui s'est formé pendant les premiers siècles de notre ère, particulièrement en Taxandrie.

Ils ont fait partie de cette vaste confédération des Franks qui envahissent la Gaule lorsque faiblit la domination romaine.

*
**

Légendes. Voici quelques légendes notées sur le terrain au hasard des rencontres.

(1) Dr J. L. PIC, *Archaeologisch Vyzham ve Strednich Ceehach*, pl. XVI, fig. 6a pl. XVII, fig. 6 et 12; et pl. XXI, fig. 6 et 12. — SCHRÖTTER et LISCH, *Antiquités du Mecklembourg*, cités par M. le Bon A. DE LOË, *Fouille d'un cimetière à Biez*, p. 10. J. J. A. WORSAAE, *Nordiske Oldsager i det Kongelige museum i Kjöbenhavn*. Bronzealderen, fig. 286 et 292.

(2) Dr J. H. HOLWERDA, *Nederlandsch vroegste beschaving, Proeven van een archeologisch systeem*, Leyde, Brill, 1907, *Saksisch vaatwerk*, avec ornementation saillante, (Mamelons) Planche VIII.

(3) C. f. G. CUMONT, *Les trouvailles dans les terpen de la Frise*, Bruxelles, Vromant, 1907, fig. p 18 urnes Saxonnes de la collection de M. J. Poils. G. CUMONT, *Encore quelques vases de type Saxon trouvés dans les cimetières Franques d'Anderlecht et d'Harmignies*, Bruxelles, Vromant, 1909.

Au *Bank* (nécropole) se rassemblaient jadis une multitude de chats noirs. Ces *heksen* (sorcières) venaient surtout au *Kattendans* (sabbat) du *gemeentebosch*, bois communal qui s'élevait jadis au *Bank*.

Ce nom de *Bank* s'applique peut être à la chaîne de dunes mais il peut aussi rappeler de *schepenbanck*, le banc échevinal, que nous trouvons généralement établi dans l'enceinte du bois sacré, près de la nécropole.

Les *Kabauters* (Kobolts), venaient travailler la nuit au *Bank*.

Ils habitaient le *Tuinsberg*, près du *Hel*. Ce *Tuinsberg* où l'on a trouvé des urnes, est une colline qui sépare les territoires de Tongerlo, d'Oevel et Oolen.

Au *Bank* et aussi à *Rijlekoven* sous Gheel, apparaissent des revenants. Ceux qui les ont aperçus se sont enfuis épouvantés et ont trouvé au matin l'empreinte sanglante d'une main, de *roode hand*, sur la porte de leur maison.

La nuit de St. Martin apparaissent au *Bank* de *drij wijfen* (trois gerbes enflammées) ou de *drij wijven*, les trois femmes, peut être les norne (?).

Au moulin apparait certaines nuits de *verbrande Tier*, homme incandescent. Cette légende se répète sous diverses formes dans le voisinage des nécropoles à incinération.

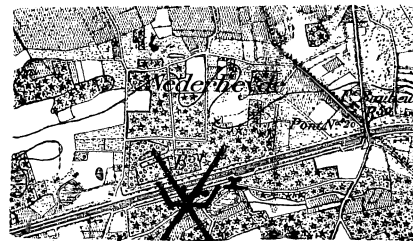
A Gestél se trouve un très ancien tilleul auquel on allait jadis lier la fièvre. Il s'y élevait autrefois une chapelle qui aurait été démolie.

Au *Buul* on a vu un bœuf aux yeux enflammés sur le perchoir des poules (!) A ce même endroit on a vu le *Langewapper* au dessus de la grange. Le *Langewapper* apparait aussi aux *Vennen* sous Hérenthals.

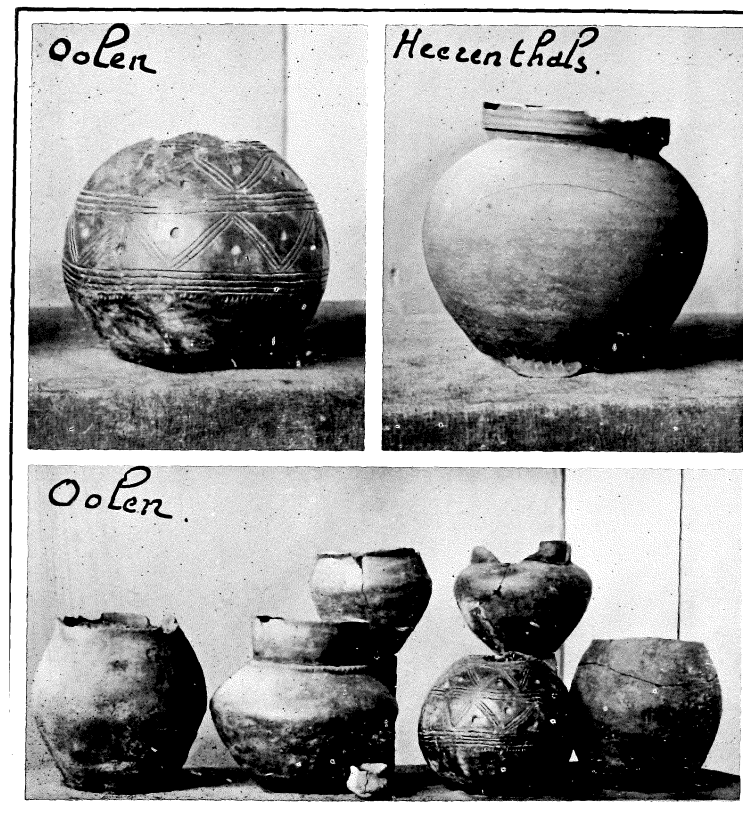
Le meunier Van Linden, enrichi (*rijhgemaalt*) avait un grand chien noir qu'il attelait à la charrette.

Lorsqu'il se retira de la meunerie on lui offrit des sommes considérables pour ce chien, auquel on attribuait des pouvoirs surnaturels. Mais le meunier décida que son chien ne travaillerait plus. On avait peur de le rencontrer, chacun croyant que c'était un loup-garou et on se demandait anxieux : *Hebde Kludde niet gezien ?*

Ajoutons pour terminer que les habitants de Oolen passent

Carte de Belgique 40000 ! — Planchette de Lierre. — Commune de Oolen. Découverte d'urnes cinéraires au S. du canal à hauteur de la Borne 51

Musée de *Taxandria* à Turnhout. Urnes provenant : A) de la nécropole à incinération de *Bank* à Oolen. B) de la grand'place d'Herenthals.

par toute la Campine pour être les plus frustes de la contrée.
Quantité d'anecdotes se racontent à leurs dépens.

Merxplas, 26 Avril 1909.

LOUIS STROOBANT.

Herenthals

La grande urne à rebord et à pied *pincé* que nous reproduisons ci-contre, a été trouvée à Herenthals, en face de l'hôtel de ville, en exécutant des travaux de voirie. C'est un produit en terre cuite grise, dur et sonore, probablement Carolingien (?). Nous remercions M. le Bourgmestre d'Herenthals qui en a spontanément fait don au musée de Turnhout.

Kempisch Boekennieuws

Dr F. PUTZEYS, E. PUTZEYS, A. RUTOT. *Alimentation en eau potable de la Basse-Belgique et du Bassin houiller de la Campine. Bruxelles, Hayez, 1909; in-4, 36 blz.*

Dit werk is als een verslag van de boringen en opzoekingen naar zuiver drinkwater die de heeren Dr F. Putzeys, Leeraar van gezondheidsleer aan de Hoogeschool van Luik, E. Putzeys, Hoofdingenieur der openbare werken en waterdienst van Brussel, en A. Rutot, Ingenieur der Mijnen, in de Kempen gedaan hebben. Zeer wetenschappelijk opgesteld en opgeklaard door zeven platen is het eene kostelijke bijdrage tot de kennis van den bodem der Kempen. Het inzicht der schrijvers is te bewijzen dat de Kempen een voldoende drinkwaternet bezit om aan de noodwendigheden van het lager gedeelte van België te voldoen. Op het einde van hun werk geven zij eene schets op der uitwerking van hun plan; zij steunen het door voorbeelden van andere plaatsen.

Om eenige bijzonderheden uit dit boek te trekken, schrijven wij dat er een oneindig groot verschil bestaat tusschen het getal waterleidingen in het Walenland en het Vlaamsche land.

B. v. De provincie Luik telt 342 gemeenten met 886,847 inwoners en heeft 208 waterleidingen, terwijl de provincie Antwerpen, 152 gemeenten en 944,350 inwoners telt en slechts twee waterlei-

dingen heeft, te Antwerpen en te Turnhout. De zandvlakten van Moll naar Rethy zijn vooral rijk aan water. De boringen te Turnhout op den Veedijk tot aan de Nieuwe bosschen, te Ryckevorsel, te Esschen, leverden den besten uitslag op. De rijkdom alhier aan onderaardsch water is onuitputbaar en voldoende om aan geheel Lager België water te verschaffen. Er bestaan daar immers 65.000 hectaren water op eene diepte van 25 tot 30 meters. Het water is er zeer gezond, alleen eene ontijzering zou hier en daar noodzakelijk zijn.

Besluiten wij dat deze studie, aangezien den tegenwoordigen toestand van Lager België en vooral in het vooruitzicht op het koolbekken der Luiksche Kempen, van zeer groot nut is.

J. E. JANSEN.

De oude Kunst in de Kempen

Kerkelijke Bouwkunst

(Vervolg)

II

MONUMENTEELE KERKEN

VAN TWEEDEN RANG

Het inwendig is uiterst merkwaardig. Het bestaat uit drij beuken van elkander gescheiden door lage, vierkantige zuilen, uit een kleinen weinig vooruitspringenden kruisbeuk en uit een half cirkelvormig apsis. Dit apsis veel lager dan het koor waarvan het het hoofd is, is gewelfd in den vorm van ovengewelf

en krijgt zijn licht door drij ronde geschilderde glasramen. Het koor is bezet in de hoeken door vier ronde pijlers met loofwerk versierde kapiteelen, waarop de ribben van zijn koepel teneerkomen, en waartusschen twee ineenlopende rondbogen begrepen in een grooten uitstekenden boog op het muurvlak de openingen der vierkantige zuilen overdekken; in 't midden van dien uitstekenden boog is eene reprise die de ribben van het gewelf opvangt. Hetzelfde doet zich voor in het schip der kerk.

Postel's kerk is nu zeer kunstig hersteld en gemeubeld. Zij is een waar kunstgebouw, dat, alhoewel niet groot in afmeting, 411 m. oppervlakte, zulke schoone deelen en bijzonderheden inhoudt, zoo men haar aan een bevallig pronkstuk kan vergelijken. En hoe levendiger wordt die geestdrift wanneer de bezoeker aanwezig is bij de koorgezangen der witte kanunniken die hunnen eeuwenouden zang, begeleid door een gematigd orgelspel, engelachtig onder die ronde bogen laten ruischen!

Van Postel keeren wij terug naar Moll (1). Deze oude gemeente, met Chimai de uitgestrekste van België (11,432 h.), werd in 896 door keizer Zwentibulck aan de Benedictijner abdij Corbie bij Amiens geschonken; zij maakte van toen met Baelen en Desschel de voorgelij Moll uit. Zij is nu een bloeiend dorp van 8,784 inwoners, met eene lange straat gelijk te Hoogstraten en Herenthals, waar te midden in de dorpskom achter eene rij lommerige boomen te beide kanten schoone huizen voorkomen.

Hier staat de kerk den H. Petrus, apostel, toegewijd. Deze kerk is herbouwd in 1852, is zeer fraai en groot, doch geen kunstgewrocht. Alleen de toren die oud en grootsch is, werd als monument van 2^{en} rang verklaard. De oude toren was op Palmenzondag van het jaar 1494 ingestort; de tegenwoordige werd kort daarna begonnen. Opgetrokken in den stijl van het derde gothisch tijdvak, is hij gemetseld met baksteen, van boven met witten en van onder met ijzersteen afgewisseld. Vierkantig is de toren, aan de hoeken tot aan de galmgaten geschoord door machtige steunmuren, waarin van onder nissen staan; de drij effen verdiepen zijn met eene horizontale borduur gescheiden en telkens van boven versierd met eene vooruitspringende ogivale kroonlijst; de galmgaten zijn zeer verheven, waar-

(1) Moll; in: *Analectes pr. serv. à l'hist. eccl. d. VI*, 1869, bl. 442. — A. REYDAMS. *De toren van Moll en de brand in 1765*; in *Taxandria*, 1908, bl. 27.

boven eene uitgehaalde galerij voorkomt. Het geheel is bekroond met een ingedrukte spil of dak, die helaas de ranke naald vervangt, die met een schoone lantaarn versierd, 140 voet hoog was en den 25 April 1765 afbrandde. De bouwmeester Egied Culp maakte het plan op tot de noodzakelijke herstelling. De geheele hoogte van het steenwerk meet omtrent 35 meters. De Molle-naars zijn fier op hunnen toren, en met reden. Hij mag prijken tusschen de schoonste kunstgebouwen der Kempen en verwijst naar menige geschiedkundige gebeurtenissen uit het leven zijner beschermelingen, waarvan hij de onsterfelijke getuige was.

Wij vertrekken van hier met den buurtspoorweg langs Meerhout naar het nabij liggend **Vorst**. Dit zeer oud dorp, waarvan reeds in eene akte der IXe eeuw melding gemaakt wordt, is nu eene belangrijke gemeente met 2704 inwoners. Vroeger in 1520 verkreeg de abdij van Averbode het beschermrecht der kerk van Jan Van der Ghalen, heer der plaats. De kerk (1) toegewijd aan de H^e Gertrudis, is een belangrijk ogivaal gebouw van het derde tijdvak; doch de toren is alleen als kunstgebouw van 2^{en} rang waardig bevonden. Hij is te vergelijken met de torens van Moll en Baelen, heeft groot uitzicht en is in breede verhoudingen opgevat. Waarschijnlijk behoort hij tot het tweede gedeelte der XVe eeuw. Beneden is hij in ijzersteen, en, hooger op, in baksteen doorsneden met banden uit witten steen. Hij is geschoord door acht stevige steunmuren tegen dewelke kleine conterforten rusten. In vijf verdiepen verdeeld is hij bovenwaarts versierd met smaakvolle nagebootste gothische bogen in witten steen. Boven den ingang bevindt zich een lief beeld van de H^e Gertrudis; de houten poort is belegd met ouderwets gothisch ijzerwerk.

Hiermede sluiten wij de reeks der bijzonderste kerkelijke kunstgebouwen, vermits zij de eenigste zijn die kunstrijk genoeg geacht werden om door het Staatscomiteit van monumenten onder de fraaiste landsgestichten van 2^{en} rang gerangschikt te worden.

(1) Provincie Antwerpen. Provinciaal comiteit van Monumenten. *Inventaris der kunstvoorwerpen in de openbare gestichten bewaard*. Antwerpen, 1906; 2^e afl. bl. 36.

III

MONUMENTEELE KERKEN VAN DERDEN RANG

Een aantal andere kerken, niet zoo prachtig als de voorgaande, doch nog altijd gestempeld met een uitschijnend kunstmerk, waardoor zij in de rij van 's lands kunstgebouwen van derden rang gerangschikt werden, volgen hierna.

Tusschen de groote steenwegen van Antwerpen naar Turnhout en van Antwerpen naar Breda ligt het dorp **Brecht** (1). Het is eene zeer oude belangrijke gemeente; zij telt eene bevolking van 3895 inwoners. Hare hoofdkerk toegewijd aan den H. Michaël dagteekent van de XVe eeuw en behoort aan het derde tijdvak van het Gothisch. Die ruime herstelde kerk, waar grootte en stevigheid uitmunten, is in baksteen gebouwd. De zware toren is het oudste gedeelte; hij werd afgewerkt in 1426, alsmede het middenschip en de zijbeuken. Het koor, begonnen in 1486, kende menigen aanval en werd in 1634 hersteld. Veel schade werd er aan toegebracht door de branden van 1575 en 1584. Deze grootsche kerk levert een schoonen aanblik op en bewaart eenige meubelen van oprechte kunstwaarde.

Langs het Zuiden paalt Brecht aan de gemeente **Westmalle**,

(1) J. MICHELSEN. *Geschiedenis der verwoesting van Brecht in 1584*. Brecht, 1887.
P. J. GOETSCHALCX. *Brecht en St Lenaarts*; in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van Brabant*. Maart 1909.

zoo gekend om zijn nieuw Trappistenklooster. Zij ligt aan den buurtspoorweg Turnhout-Antwerpen, omtrent half weg dezer beide steden. Het is een lief dorpje met 1812 inwoners.

Vroeger beschikte er de abdij van St. Bernards-op-de-Schelde over het patronaat en inde er vele tienden. Zijne kerk van den H. Martinus is wat van de dorpskom afgelegen. Het is een merkwaardig oud gebouw van gothischen stijl grootendeels opgericht omtrent het jaar 1490. Hebben zijne verhoudingen veel betrekking met de andere spitsboogkerken der Kempen, de spil des torens verdient eene bijzondere vermelding. Deze tempel levert ook aan den oudheidkundige een rijken oogst van oude grafscripten.

Een weinig hooger aan den buurtspoorweg van Oostmalle naar Santhoven ligt **Zoersel**, dat vóór de XVe eeuw aan Westmalle toebehoorde. Het is nu eene parochie van 1113 zielen. Hare zeer fraaie kerk, aan de H. Elisabeth toegewijd, is ook tusschen de monumenten van derden rang gesteld.

Rijden wij met den buurtspoorweg wat verder en wij komen te **Broechem**, eené oude gemeente met 1877 inwoners. Reeds in 1161 bestond er eene kerk met den titel van O. L. Vrouw, waarvan het personaat alsdan door den bisschop van Kamerijk aan de Abdij van Tongerlo werd geschonken. De tegenwoordige Lieve Vrouwekerk verwekt ook alle belangstelling om hare oudheid en kunst,

Het koor en de transept met een hoekig torentje zijdwaarts en de groote steenen toren in 't midden zijn in spitsboogstijl; het schip en de twee zijbeuken behooren aan de Renaissance. De voorgevel is ook in zoo genoemde Renaissance en prijkt in zijn onderverdiep met eene ronde deur in eene witte omlijsting uitgetand van boven en bezet door een rond nisje met beeld; op de zijkanten staan twee vensters met ingedrukten boog tusschen vier pilasters; zijn bovenverdiep heeft in 't midden een groot venster met ingedrukten boog; de hoeken zijn uitgetand en eindigen in krullen; hij is bekroond met een driehoekig vlak en kruis.

Wat verder naar Antwerpen aan hetzelfde spoor is **Wommelghem** (1) gelegen, een groot dorp dat 3262 inwoners telt. De parochiale kerk heeft als patronen de HH. Apostelen Petrus en

(1) G. SPRINGAEL. *Historische herinneringen over Wommelghem en omstreken*. Antwerpen, 1897; 2 d.

Paulus; zij is gedeeltelijk eene der oudste van de Kempen. Op 26 mei 1589 werd zij in brand gestoken door de soldaten der Vereenigde Belgen. Kort daarna in 1611 werd zij hersteld omtrent in den vorm zooals zij heden nog bestaat. De merklijkste verandering sedert dien aan de kerk gedaan, in 1732, is de verhooging der zijbeuken en de vergrooting der vensters. Deze tempel heeft drij beuken. De twee bijzonderste deelen, die tusschen de monumenten werden gerangschikt, zijn: de oude toren, hersteld in 1761, en het koor. In het koor prijkt vooral eene monumenteele Romaansche deur met in de hoeken der vooruitspringende muren twee half pijlers, waarvan gebladerte kapiteelen twee ronde voetringen onderschragen.

Alvorens deze streek te verlaten maken wij nog melding van den toren der kerk van **Meir**, in de nabijheid van Hoogstraten. Van de oude kerk door eenen brand vernietigd in 1815 blijft er niets over dan de hooge toren in baksteen der XIVe eeuw. Hij is van denzelfden vorm als de torens van Hoogstraten, St. Lenaarts, Minderhout en Ryckevorsel.

Deze laatste toren is ook als monument van derden rang aangeschreven. Wij houden ons een weinig langer hiermede op, omdat zijne beschrijving ook voor dien van Meir en Minderhout kan tellen en hij de reeks sluit van die sierlijke reusgevaarten welke rondom Hoogstraten als baken aan den reiziger in de uitgestrekte heidevlakten dienen. **Ryckevorsel**, aan den buurtspoorweg van Oostmalle naar Hoogstraten gelegen, was eertijds in de heerlijkheid dezer laatste plaats ingelijfd. Het is nu een schoon dorp van 3881 inwoners; op de dorpsplaats prijkt zijne fraaie kruiskerk van den H. Willibrordus tegen eenen bewonderenswaardigen toren aangebouwd. Deze machtige vierkantige toren (1) is geheel uit baksteen met hoek- en pinakelversiersels in witten steen. Hij is in vlammend gothischen bouwtrant opgevat en dagteekent van het begin der XVIe eeuw. In drie verdiepen verdeeld is hij op de hoeken versterkt door smaakvolle steunmuren met intrekken verdiepen, waarvan elke hoogte uitloopt op eene met loofwerk versierde tinne en wier vlakken met nagebootste ogieven in brikken zijn versierd. Aan den buitensten hoek links bevindt zich een toren-

(1) Provinciaal comiteit van monumenten. *Inventaris*. Op. cit. bl. 170.

tje dat den torentrap bevat; dit torentje is ook opgeluisterd met schijnbare boogverbindingen en heeft schoon ogieve openingen. Het gelijkvloers van den toren is buitenwaarts verdeeld in twee boven elkander geplaatste rijen van dubbele drielobbige en subdriellobbige bogen. Aan den kant van den voorgevel is eene poort in gedrukt ogief, waarboven eene gaanderij met drij gewelfde bogen in witten steen. Hooger is een groot venster dat licht geeft op het hoogzaal. Het hoogste verdiep dat de klokken bevat heeft langs elken kant twee hooge openingen in ogief; elk dezer bestaat uit vier smalle spitsboogjes in brikken bij paren boven elkander geschikt. Onder het dak is een uitgetande lijst. De ranke spil met vier dakvensters aan den voet bezet is modern.

Terugkeerend naar Oostmalle buurtspoorwegen wij van hier over Santhoven, Bouwel, Iteghem naar Heyst-op-den-Berg, alzoo een reisje van twee uren en half door de Kempen makend, niets uit het oog verliezend dat onze studie dezer streek kan nuttig zijn.

Heyst-op-den-Berg, kantonplaats, op eenen berg aangelegd, is eene groote gemeente van 6943 inwoners. Hare gothische kerk, op eene hoogte staande, is toegewijd aan den H. Lambertus. Dit aanzienlijk monument is gedeeltelijk afgebrand in 1580, maar later schoon hersteld. Een hooge vierkantige toren staat boven de intrede der kerk en is boven het portaal doorstoken met eene breede spitseindigende venster, onder de kroonlijst met twee nevens elkander staande smalle galmgaten, en op de hoeken versterkt door dubbele steunmuren; een rond trap-torentje staat zijdwaarts. Van voren nevens den toren staan twee vooruitspringende vleugels met prachtige vensters van steenen vlechtwerk voorzien; zoo ook aan den transept. Het koor op een driehoekig apsis uitgaande is door lancetvensters verlicht. Het inwendige der kerk is grootsch. Rolvormige witte zuilen met koolbladeren versierde kapiteelen scheiden het schip van de zijbeuken. De spitsbogen van beuken en gewelf gaan hier waarlijk harmonieus ten hooge op.

In de buurt ligt **Hallaar**, vroeger een gehucht van Heyst-op-den-Berg, en sinds 1876 eene gemeente met 1053 inwoners. Dit dorp heeft ook eene monumenteele gothische kruiskerk, toegewijd aan O. L. Vrouw, waar een wonderdadig Mariabeeld sinds eeuwen vereerd wordt. Uit witten steen opge-

trokken dagteekent zij waarschijnlijk van het einde der XVe eeuw; het koor, transept en toren, zijn van dit tijdvak, doch het schip, zijbeuken en doopvont, werden herbouwd in 1902 volgens de plannen van de bouwmeesters Blomme en Carreels. Een hooge toren, zooals die van Heyst-op-den-Berg, staat aan den ingang, waartegen de midden- en de zijbeuken leunen. Het koor is wat verhevener en eindigt op een driehoekig apsis met lancetvensters voorzien; zware frijten staan hiertusschen en zijn bij het dak met pinakels bekroond. Het inwendig is even belangrijk; een macht spitsbogige ribben vereenigen zich aan de slotsteenen van het steenen welfsel in het koor, transept en zijbeuken; het schip is met een houten puntgewelf bedekt. Deze heerlijke tempel getuigt van de godsvrucht der inwoners; hij is een fraai gewrocht der Moeder Gods waardig.

Hooger naar het Noorden op bevindt zich het oude dorp **Nylen**, dat eertijds aan den Bijvang van Lier toebehoorde; het telt eene bevolking van 2940 inwoners. Voorzien van eene schoone kerk toegewijd aan den H. Willibrordus, zijn alleen de toren en de vier eerste beuken monumenteel verklaard.

Het laatste monument van derden rang dat wij willen aanstippen is de kerk der abdij van Averbode (1), der Orde van den H. Norbertus. **Averbode** is een gehucht van Testelt, in de provincie Brabant, doch een gedeelte der Abdijgoederen zijn op het grondgebied der provincie Antwerpen gelegen, in de nabijheid der Antwerpsche dorpen Westerloo, Einthout, Vorst en in eene omlijsting van dennenbosschen en heidevlakten die wel wezenlijk de Kempen verraden. Daarbij hare geschiedenis is innig met die der Kempen verbonden, zoodanig dat wij ze niet tot eene Brabantsche, maar wel tot eene oprecht Kempische Abdij rekenen. Hare kerk, toegewijd aan den H. Joannes, evangelist, bekroont waardig het getal der kunsttempels van de Kempen. Eigenaardig steekt zij hier tegen af. Als wij overal meest de gothieke lijn als meesteres zien heerschen, is het hier meestendeels de Renaissance lijn die op den voorgrond treedt. Dit heerlijk gebouw, meestendeels in witten steen, werd begonnen op het laatst der XVIIe eeuw, in 1667, en den 23 Juni 1673 ingehuldigd, als de hoogerwaarde Servatius Vaes abt was. De bouwmeester

(1) *Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averboden*. Gand, 1849.

SCHAEYS. *Histoire de l'architecture en Belgique*, op. cit., d. IV, bl. 196.

D. Van den Ende, een Antwerpenaar, verkreeg voor zijn werk 5,596 guldens. Het is bezet door een hoogen platten gevel met van onder zijstukken op de uiteinden en van boven min breede in krol uitgehaalde kanten der muren, beladen met eene driehoekige kroonlijst, waar op de hoeken twee bloemvazen staan. Het voert het jaartal 1672. In 't midden is de ingangdeur met driehoekige kap, waarboven eene groote venster en eene nis prijken, omsloten in eene breede lijst, waar in top een rondvormig schild voorkomt. In kruis gebouwd, staan de kruisvleugels der kerk niet verre van de intrede. Een lang koor, geëindigd op een ronde apsis, voorzien van ruime vensters met ingedrukte bogen, volgt daarop. De keurige vierkantige lantaantoren van Toskaansche bouworde aan den rechterkruisvleugel opgericht, rijst statig boven de daken op; hij is op de hoeken der twee bovenste verdiepen met zuiltjes en intrekken bezet.

Het inwendige, 90 meters lang, is waarlijk grootsch en rijk, opgevat in den salonstijl van het einde der XVIIe eeuw. Wat indruk bij het binnentreden van dat breede kort en hoog middenschip, door zware vierkantige versierde zuilen van de zijbeuken gescheiden, en waar ten einde op de verdeeling, het koor tusschen de twee zijaltaars, als een oneindig perspectief, smal zich verwijderd! Wat doorblik! Hoe prachtig zijn de kapitelen der zuilen van samengestelde bouworde, de festoenen onder de groote vensters met ingedrukten boog, de lijst onder het gewelf; hoe kunstig is dit alles in marmer gesneden!

In onze geestdrift knielen wij neder voor het beeld van O. L. Vrouw van het H. Hart, dat daar van heinde en verre vereerd, op een marmeren altaar troont; wij bedanken Maria eene Orde van Premonstreit in het leven geroepen te hebben, die zulken kunsttempel tot stand bracht.

IV

NIET GERANGSCHIKTE MONUMENTEELE KERKEN

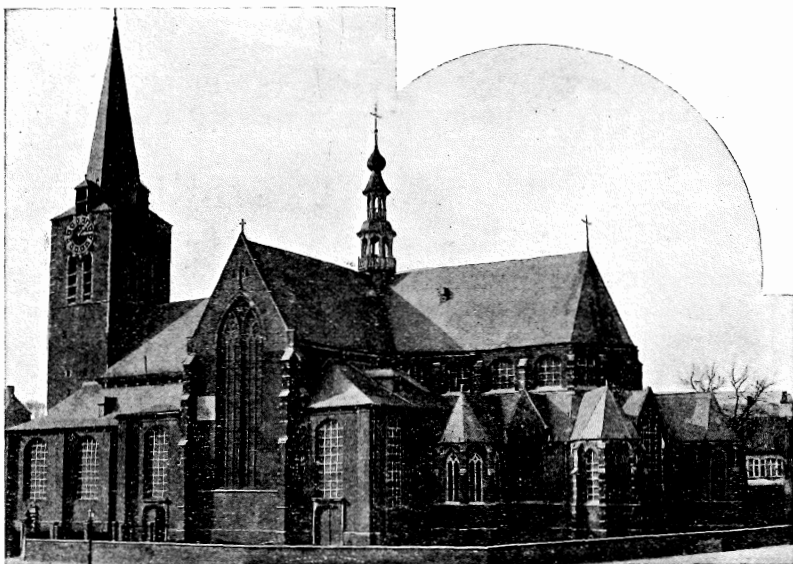
Nevens al deze kerken officieel als kunstgebouwen erkend, zouden wij nog vele andere kerken kunnen opsommen, niet zoo volmaakt als uitvoering, maar waar toch op hun geheel of op een deel eene kunststreep overheenvloopt, die de aandacht van den kunstminnaar of den oudheidkundige vestigt.

Noemen wij er eenige. De collegiale St. Pieterskerk van **Turnhout** bezit een schoon koor met een kapellentrans in gothischen stijl van het einde der XVe eeuw (1484); het heeft eenige overeenkomst met de kapellekens rond het apsis der Ste Dimpnakerk te Gheel. Een schoon torentje der XVIIe eeuw staat boven den kruisbeuk.

In de kerk van den H. Nicolaas te **Desschel** bewonderen wij het ruim gothisch koor, dat dagteekent van het laatst der XVe eeuw (1486) en dat geëindigd is met een veelhoekig apsis, waarin verhevene spitsboogvensters met meneelen voorkomen.

Altijd de tramlijn Turnhout, Desschel, Moll, Einthout volgend, komen wij te **Veerle**, een fraai dorp met 1870 inwoners. Eene schoone kerk van O. L. Vrouw, uit baksteen met ijzer-

steen afgewisseld, samengesteld uit transept, koor, midden- en zijbeuken, en bezet met een vierkantigen toren waaraan zijde- waarts een torentje nevens opgaat, staat op eene kleine hoogte en levert een waar schilderachtig uitzicht op. In den kruisvleugel zuidwaarts is een lang venster gestoken tusschen twee vooruitspringende steunmuren, waarvan een is versierd met bogen en torentjes. De vensters van het koor en den middenbeuk zijn in ogief, die van de zijbeuken in Renaissance.

Kerk van St Pieter te Turnhout.

Hieraan paalt het naburig dorp **Hersselt**. Dit voornaam dorp telt 4573 inwoners. Zijne kerk, toegewijd aan den H. Servatius, is zeer belangrijk voor den oudheidkundige. Twee deelen bestaan er nog van het begin der XIVe eeuw : de vierkantige toren uit baksteen met banden uit ijzersteen, op de hoeken met steunmuren versterkt, met in de gevelvlakten blinde en opene ogieue vensters, — en het vijfhoekig koor, misschien wel van het einde der XIIIe eeuw, bezet met zeven gothische vensters, waarvan sommige met eene eigenaardige omlijsting.

Wij vertrekken naar **Westerloo**, de hoofdplaats van het kanton. Dit uiterst belangrijk dorp, reeds ten tijde der H. Dimpna in de VIIe eeuw vermeld, heeft nu 3603 inwoners. In 't midden van de dorpsplaats, ten einde van eene breede straat, staat de kerk, toegewijd aan den H. Lambertus. Deze oude kerk, nu kunstig hersteld, prijkt met eenen fraaien toren zonder veel versiersel, van vier verdiepen, en bekroond met eene ranke spil. Het middenschip, met een scherp afgaande dak, is zeer hoog en helder verlicht door zijne bovenvensters, die boven de zijbeuken uitkomen. Deze zijn veel lager en springen vooruit tot nevens den toren, waar in den muur der voorzijde twee spitsboogvensters met steenwerk prachtig uitkomen. Het koor is ook zeer kunstrijk.

Eene schoone oude kerk vinden wij nog aan de kanten van Hoogstraten, te **Meerle**. Deze kerk in baksteen, toegewijd aan den H. Verlosser, bestaat uit een koor en een kruisbeuk van de XVIe eeuw ; de toren, het middenschip en een tweede transept dagteekenen van het begin der XVe eeuw.

Nog ouder en belangrijker is de kerk van **Wuestwezel**, toegewijd aan O. L. Vrouw Hemelvaart. Zij is op verschillende tijden gebouwd. Het onderste gedeelte van den toren draagt een gothisch karakter van het eerste tijdvak. In het welsel staat het jaartal 1221. Na afbranding en verscheidene vergrootingen, zijn er deelen opgetrokken in vlammend Gothiek en in Renaissance.

Meldenswaardig zijn ook nog de kerken van **Santhoven**, waarvan de toren alleen vernieuwd is ; van **Oelegem**, eene der oudste kerken der Kempen, waar nog het koor en de toren van overblijven ; van **Viersel** waar de toren dagteekent van de XIIe eeuw ; van **Vorselaer**, met haren ranken toren.

En hoevele andere kerken nog zouden hier kunnen bijgevoegd worden, die we in eene meer uitgebreide beschrijving eene trefelijke plaats zouden inruimen. Vergenoegen wij ons met een deel dezer tempels, namelijk den toren af te teekenen. Deze is gewoonlijk het voornaamste gedeelte van het gebouw, dewelke doorgaans met het koor, wanneer er geen eenheid in het oprichten geweest is, het oudste deel uitmaakt. Wij noemden reeds de bijzonderste. Ziehier nu eenige mindere torens die toch nog een grootsch voorkomen hebben.

Aan de St Michielskerk te **Weelde** prijkt een merkwaardige

toren van 1529, die kan vergeleken worden met de torens van Hoogstraten, St Lenaarts, Ryckevorsel, enz. In baksteen met verbinding- en hoeksteen van witten zandsteen doorstreept rijst hij statig met zijn vier verdiepen ten hemel. Aan de hoeken van zijn vierkant door zware steunmuren geschoord, is hij in de middendeelen in den voorgevel met een klein portaal met ingedruken boog opgeluisterd; hierboven staan drie nissen in ogief en een ranke spitsboogvenster met sierlijke meneelen opgetooid; in de zijdeelen maken blinde ogivale vensters en lichte gaanderijen een bevallig en harmonieus geheel uit.

De kerk van den H. Willibrordus te **Casterlé** is ook gesteund door eenen ouden toren. In baksteen gebouwd, waarschijnlijk op het einde der XVe eeuw, is hij vierhoekig en zwaar; vier steunmuren met witte bindsteen versterken de hoeken. Hij bestaat uit vier verdiepen, waarvan het laatste aan elke gevelvlakte twee hooge en smalle spitsbogen heeft. Hij werd onlangs nog verhoogd met eene schaliën spil.

Te **Herenthout** (1) bezit de St Petruskerk insgelijks een schoon vierkantigen toren in witten steen van de XVe eeuw. De hoeken zijn geschoord door effen steunmuren, maar het merkwaardige spruit voort uit de gevelvlakten, die met gehaakte ogivale ingangpoort, een dergelijk hoofdenster, gesimuleerde bogen, en gaanderijen van zeer fraaien vorm, versierd zijn. Het geheel levert een groot uitzicht op, een monument waardig.

Ook de kerk van St Amelberga te **Wehelderzande** heeft een fraaien ouden toren in baksteen der XVe eeuw, vierkantig, zeer hoog, met gesimuleerde bogen.

Vergeten wij ten laatste niet den toren der kerk van St Jan Baptista te **Wortel**, omstreeks 1429 gebouwd, en dien van **Minderhout**, in den aard der andere Kempische torens.

Deze zes torens sluiten de reeks der voorgaande van Hoogstraten, St Lenaarts, Meir, Ryckevorsel, Moll, Baelen, Vorst en andere van ogivalen bouwtrant, die een zoo schoon versiersel der Kempische dorpen uitmaken.

V

KAPELLEN

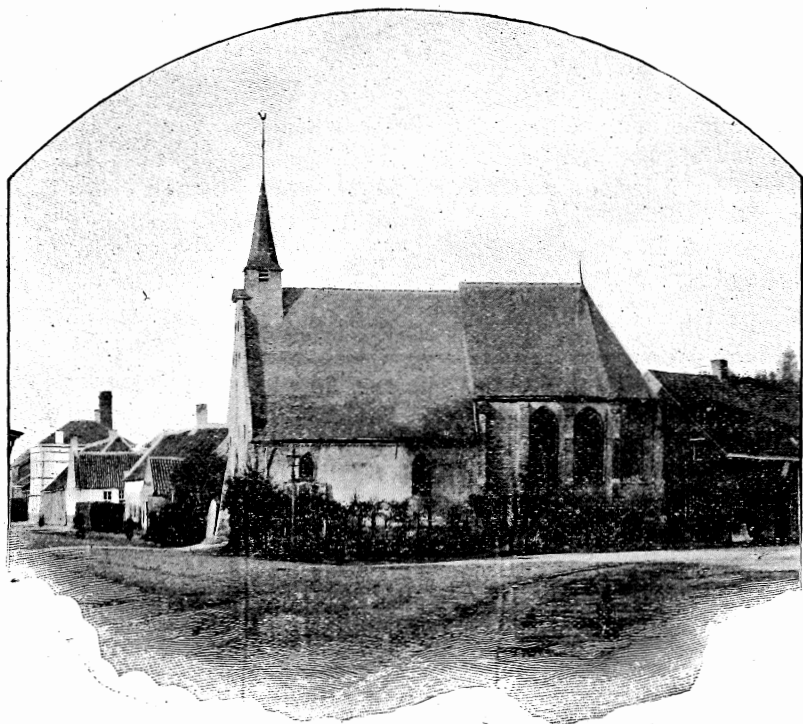
Kleinere monumenten zijn de oude kapellen, die wel is waar niet meer hoog ten hemel opschieten of statig prijken te midden der dorpsplaats, gelijk de voorgaande, maar dikwijls aan den omkeer van een weg, in het veld, nederig en schuchter schuilen achter eene beukenhaag bewaakt door twee oude lindes, die met hunne breede afhangende takken ze als overvleugelen, en in wier kruin het lieve spitse torentje zich tegen stormwind bevrijdt. Het grootste getal dagteekent van de tweede helft der XVIIe eeuw. Het gebouw, in baksteen, op eene kleine hoogte geplaatst, is niet lang: bezijden twee of drie omtrent vierkantige vensters, soms tegen het koorcken, een vertrek tot sacristij dienend, van voren een puntige hooge gevel, een deur zonder omlijsting voorzien van een traliën venster waardoor men binnenziet, een nisje boven de ingangdeur, het jaarcijfer, en eene kleine roosvenster met ijzeren staven in kruis. Boven op het scherpe schaliën dak staat een veelhoekig torentje met opene bogen, waarin een bronzen klokje bengelt, welk een tener spits bedekt. Van binnen een plafond als gewelf, een beuk en eenige weinig uitspringende contreforten tegen de muren. Dit is het grondbeeld van een gewoon Kempisch kapelleken, doorgaans aan O.-L.-Vrouw toegewijd.

Sommige kapellen zijn grootscher gebouwd; zij zijn bijwijken wel het begin geweest van eene parochie, en van

(1) Provinciaal comiteit van Monumenten. Antwerpen. *Inventaris*. Op. cit. bl. 28. — F. DONNET. *Notice sur Herenthout*; in *Ann. Ac. Arch. Belg.* t. LV, 1903.

eene grootere kerk. Hun tijdvak is doorgaans de XVe eeuw.

De voornaamste spitsbogige kapellen zijn : te **Turnhout**, de St Theobaldus kapel op het einde der Patersstraat gelegen (1). Het koor is het oudst gedeelte, van het laatst der XIVe eeuw, en alhoewel wat vervallen levert het nog altijd een kenteeken van zuiveren bouwtrant. Het apsis is hoekig en verlicht door groote ogivale vensters afgescheiden door steunmuren. Een lager gedeelte, min oud, met lang ahangend dak, waarop van voren een vierkantig torentje met hooge spits zich verheft, is daaraan gebouwd en prijkt met een hooge voorgevel, waarin eene fijn afgewerkte deur (roccaille style) staat. Van binnen is het geheel vermaakt in de XVIIe eeuw.

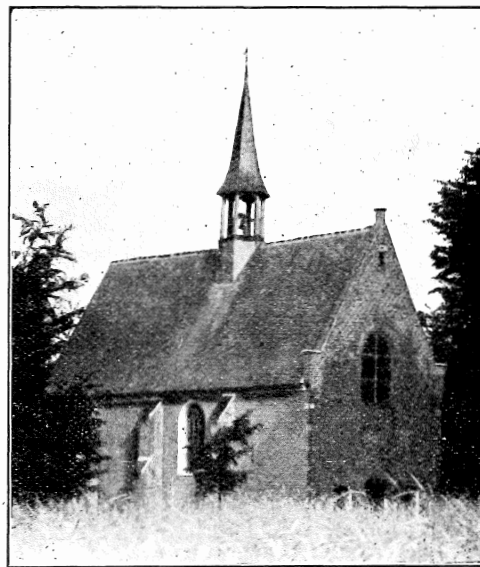
Kapel van den H. Theobaldus te Turnhout.

(1) J. E. JANSEN. *Turnhout in het verleden en het heden*. Turnhout, 1905 ; d. I.

Eene iets of wat in denzelfden aard, maar nog meer vervallen kapel, ofschoon zij ons indrukwekkender voorkomt, is de St Janskapel te **Herenthals**. Zij is ook in twee verdeeld. Het koor heeft een driehoekig apsis, is versierd met schoone ogivale vensters, in de lijsten doormengd met witten steen, en gesteund door zware frijten, waar witte banden in den rooden steen schoon zijn ingewerkt. Het voorgedeelte is lager.

Een uur van Herenthals, te **Poederlé** (1), staat te midden van een welig boomgewas de kapel van het H. Sacrament van Mirakel in de Hegge. Dit is ook eene kapel der XVe eeuw, nog goed bewaard, in goede verhouding opgetrokken, met een vlakken voor- en achtergevel, door ruime spitsboogvensters verlicht, en een open torentje met hoekige naald in 't midden van het dak geplant. Zware steunmuren met kapsels leunen tegen de zijden.

Heerlijke bidplaats in een stil en eenzaam oord !

*Kapel van het H. Sacrament van Mirakel
te Poederlé.*

Kapt. Het torentje is hetzelfde als dat van Poederlé.

(1) *Historie van het hoogwaardig, miraculeus en heilig Sacrament in de Hegge tot Poederlé*. Antwerpen, 1792.

Vele gelijkenis met gene kapel heeft de kapel van O. L. Vrouw van Bijstand, in de Prijsstraat, te **Thielen**, op den weg naar Gierle. Zeer schilderachtig gelegen in den omtrek van een groep boerenwoningen behoort zij gedeeltelijk tot het spitsboogtijdvak ; later zijn er veranderingen aan toegebracht. Zij bestaat uit eenen beuk met effen voorgevel en een driehoekig apsis. Acht steunen in baksteen staan tegen de buitenmuren, waartusschen de vensters zijn inge-

Eene zeer oude kapel bevindt zich te **Beersse**, bij Turnhout (1), toegewijd aan den H. Cornelius. Zij dagteekent van de XVe eeuw, misschien nog vroeger, maar heeft in den loop der tijden vele veranderingen ondergaan, vooral in 1660, wanneer zij merklijk vergroot werd. Uit twee deelen bestaande, het een, het koorken, verheven, het ander, den beuk, lager, is zij voor en achter met een platten gevel bezet en boven den ingang met een torentje verfraaid. Eene sakristij werd in 't begin der XIXe eeuw aan het koor aangebouwd.

Eene bevallige en ruime kapel is die van O. L. Vrouw van Zeven Weeën te **Achterlé** (Ryckevorsel) (2). Wat op eene hoogte gelegen en door schaduwrijke boomen belommerd, behoort zij aan het gothisch tijdperk; zekere veranderingen zijn van latere dagteekening. De kapel bestaat uit eenen beuk, uitlopend op een driehoekig koor door vier frijten versterkt. Zulke steunmuren staan ook tegen de zijgevels nevens de vensters; eene kleine gothische ingangdeur staat bezijden; een zeshoekig torentje, waarin eene opene gaanderij is en dat eene spitse naald draagt, staat op het met schaliën gedekt dak.

De schoonste der kapellen van dit tijdvak, toegewijd aan de H. Lucia, treft men aan te **Meersel**, in de omgeving van Hoogstraten (3). Zij werd in 1400, bijzonder door de milddadigheid van Jan Van Cuyck, heer van Hoogstraten, gebouwd. Zoo groot als een dorpskerkje, en zeer schilderachtig in de nabijheid van eene hoofgelegen, vertoont zij in gothischen stijl den vorm van een kruis. Het apsis des koors is hoekig, verlicht door ogivale vensters en gesteund door zware frijten. In de kruisvleugels steken grootere gothische vensters in eene omlijsting van witten steen; zij zijn van meneelen voorzien. Een torentje staat te midden van het dak. Van binnen meet zij 25 meters lang en 15 meters breed, en is met drij altaren en andere kerkelijke meubels opgetooid.

Verlaten wij nu het Spitsboogtijdperk en gaan wij over tot

(1) H. VAN DEN EYNDE. *Historische aanteekeningen rakende de heerlijkheid Beersse, de kerk en de kapel van den H. Cornelius*. Turnhout, 1892.

(2) Prov. Com. van Monum. Antwerpen. *Inventaris* 2. Op. cit., bl. 180.

(3) *Meersel. Zijne kapel en grot, zijn Capucienenklooster en zijne St Anna kost-school*. Hoogstraeten, 1908.

de zoogezegde Renaissance der XVIIe eeuw, waarin de meeste kapellen der Kempen gebouwd zijn.

Van Turnhout uit op Rethy, tusschen dit dorp en Desschel, te **Werbeek**, staat de kapel van O. L. Vrouw ter Sneeuw of Hulp der christenen. Zij werd opgericht in 1646 door het toedoen van den godvruchtigen Mariavereerder A. Wichmans, prelaat van Tongerlo, den heer der plaats. Twee deelen onderscheiden wij er. De beuk vormt een achthoek, waar zware steunmuren tegen de hoeken staan, met in elk vlak een venster in ronden boog. Het dak overdekt de kapel als eene huid met in top een breed houten torentje, waarvan de open galerij een veelhoekig dakje en twee op elkander komende bollen met spil draagt. In het achtervlak komt het koorken bijna vierkantig met een gewoon dak bezet, ter hoogte van de kroonlijst van den beuk. Van binnen is het zeer schoon versierd. Al die kanten geven eenen eigenaardigen vorm aan dit gebouw, dat in eene omgeving van boomen en struikgewas den bezoeker eene vrome herinnering nalaat.

In de nabijheid, in 't Witgoor te **Desschel**, bevindt zich eene tamelijk groote kapel aan de Allerheiligste Maagd toegewijd en in 1662 gebouwd door Hendrik Dries, openbaren notaris dier gemeente.

Het aangrenzend Moll heeft in zijne buitengehuchten nog oude kapellen. De kapel van **Esaart**, toegewijd aan den H. Willibrordus en aan den H. Marculphus, bestond reeds in de XVe eeuw. Zij werd herbouwd op het einde der XVIIe eeuw (1699-1701) en onderging nog eenige herstellingen in 1720. Men leende daarvoor 800 gulden. Van het oude kappelleken zijn waarschijnlijk nog de muren, het koorken en de sacristij. De voorgevel, versterkt door twee frijten, is in Renaissance stijl van het einde der XVIIe eeuw. De ingangdeur is bekroond met eene driehoekige lijst, waarboven eene nis en een groot venster met ronden boog. Een lief torentje verheft zich boven het dak. Van binnen is het gewelf in paneelwerk versierd met zinnebeelden en andere sieraden. Vele opschriften verhoogden het belang dezer kapel. De witte steen van buiten gemengd tusschen den baksteen geeft een allerfraaist uitzicht, wat de omgeving van het groen gewas nog meer opluistert.

De kapel van **Ginderbuyten**, toegewijd aan den H. Carolus

Borromeus, is ongeveer van hetzelfde tijdperk. Men ging er ter beëwege tegen de pest. Het vertoont den vorm der gewone Kempische kapellen van dien tijd.

Het derde dorp der voogdij van Moll en Desschel, **Baalen**, bezit belangrijke kapellen, waartusschen de kapel van Gerheyden, opgericht omstreeks 1650, en ingewijd in 1694 ter eere van de Onthoofding van St Jan Baptista, die er aanroepen werd tegen de veepest; en de kapel van Rosselaar, gebouwd in 1663 ter eere van O. L. Vrouw; men gaat er beëweg ter eere van de H. Lucia.

Te **Meerhout** (1), een dorp welk men wel eens de bloem der Kempen heet, dat grenst aan Moll, en eene bevolking heeft van 4995 inwoners, bestaat ook eene kapel tegen de besmettelijke ziekten. De kapel van Lill, tusschen Meerhout en Hulsen, was vroeger vermaard door wonderbare genezingen der melaatschen of leprozen, en waarschijnlijk omringd van huisjes voor leprozen. Zij moet opgericht zijn in of rond 1527. Zeer klein in het begin, werd zij merkelyk vergroot, volgens de overlevering, omtrent 1725. Deze gemeente heeft nog een ander kapelleken dat zeer oud is, namelijk O.-L.-Vrouw van Bijstand in de Engstraat, **Zittaart**.

Gheel (2) zoo vermaard door zijnen kunsttempel van St Dimphna levert ook het een en het ander oud kapelleken. Even buiten het dorp, beoosten St Dimpha's kerk, in de akkers waar een veldweg de oude baan op Moll doorkruist, rijst de kapel van den Groenen Heuvel op. Gebouwd in 1721 heeft zij 10 meters lengte op 5 meters breedte, en vertoont een effen voorgevel en ronde apsis, ingangdeur bezijden, zware frijten met kapsels tegen de niet hooge muren, laag afhangend dak, en is bekroond met een open torentje welk eene ranke spil met bol draagt. Geleijk elders is het met boomen omringd.

Een tweede bidplaats ter eere van de H. Dimphna opgericht is de kapel van **Elsum**, ongeveer een kilometer ten Westen der St Amandskerk, naast de oude baan op Herenthals gelegen. Zij dagteekent ook uit het einde der XVIIe eeuw, en draagt buiten langs den noordkant het jaartal 1700 in den muur ge-

(1) J. H. JONGENELEN. *Bouwstoffen voor de geschiedenis van Meerhout. Tuin hout-Meerhout*, (1900).

(2) KUYL en JANSSENS. *Gheel*. Op. cit.

metseled. Merkelyk vergroot in 1722, bezit zij thans eene lengte van 11 meters en half en eene breedte van 5,17 meters. Zij vertoont een vlakken voorgevel, eene ronde apsis, nog al hooge muren met frijten versterkt, gewone vensters, en een allerfraaist open torentje met eene galerij versierd.

In een der oudste gehuchten van Gheel, te **Zammel**, staat eene derde kapel aan de H. Dimphna toegewijd. Zij dagteekent van 1693 en bestaat uit twee deelen: het koorcken, waarschijnlijk een overblijfsel der oude kapel, en den beuk die zich wat hooger verheft. Zij heeft eene lengte van 10 meters op 5 meters breedte. De voorgevel is het schoonst: boven de ingangdeur met een vierkant omlijst, is eene roosvenster, en in het punt eene venster met ronden boog. Een reusachtige oude linden staat als wachter voor het gebouwken.

Op 4 kilometers ten Zuiden van Herenthals is het oude dorp **Noorderwijck** gelegen (1). Van de spoorhalle tegen den weg op Westerloo verheft zich de kapel van O. L. Vrouw op 't Zand, omtrent 1677 opgetrokken. Door hare uitwendige versiering, onderscheidt zij zich van de andere kapellen. In de twee zijkan-ten telt men vier groote ramen met gedruken boog, nog al dicht bij elkander en verdeeld door hooge frijten met kopstukken. Ten Zuiden van het koor staat eene kleine sacristij. De voorgevel is met negen banden en met vier pilaren in witten steen opgesmukt; de ingangdeur is omzet van eene witte omlijsting met vooruitkomende draagsteenen in ronden boog, en eindigt in een gekrolde ingangskap, waarvan de buitenlijnen ook met eene lijst van witten steen zijn bezet. Van boven prijkt een nieuw Maria-beeld. Een allerschoonst torentje bekroont het dak. Van binnen is het gewelf rondboogvormig en versierd met eenig kroonlijstwerk in pleister.

Te **Herenthout** (2), in de wijk Mylenbergh, staat een lief kapelleken, dat gebouwd werd omstreeks 1704, ter eere van een Mariabeeld, O. L. Vrouw van de Zeven Weeën, reeds lang daar vereerd.

Omtrent vijf minuten van de parochiekerk van **Oevel** staat eene tamelyk ruime kapel, aan de Allerheiligste Maagd toegewijd,

(1) K. VAN ROOY. *Geschiedenis van het wonderdadig Mariabeeld der Zandkapel te Noorderwijck*. Averbode, 1901.

(2) F. DONNET. *Notice sur Herenthout*. Op. cit.

onder den titel van Onze Lieve Vrouw Lelie tusschen de doornen.

Te **Lichtaert** bevindt zich ook eene betrekkelijk groote kapel waar een Mariabeeld vereerd wordt onder de aanroeping van O. L. Vrouw in 't Zand.

Te **Herenthals** treft men in een bosch een kapelleken aan, geheeten Kapel van den Berg of van den Kruisweg. Het is een net gebouwken met ingangdeur met ronden boog, waar-nevens twee ronde vensters en twee pilaren tot aan het dak tegen den voorgevel prijken. Een rank torentje staat in 't midden van den kruisvleugel.

Langs den Zuid-oostkant van **Minderhout** (1), bij Hoogstraten, slechts vijf minuten van het dorp, in de richting van Wortel, verheft zich in eene allerschilderachtigste ligging, tusschen boomen, hoeven en velden, de kapel van O. L. Vrouw op den akker, waar men een Mariabeeld vereert onder den titel van O. L. Vrouw der VII Weeën, Troosteres en Moeder der Bedrukten en Zaligheid der Kranken. Op dezelfde plaats van de oude kapel is de tegenwoordige gebouwd ten jare 1650 door den pastoor van Minderhout, Waltmannus van Dyck, kanunnik der abdij van St Michiel te Antwerpen. Zij werd nog vergroot op het einde dierzelfde eeuw, naar de teekeningen van den bouwmeester Librecht Fabri. Deze bevallige kapel, in baksteen, heeft den vorm van een kruis, in welks midden op het dak een flink torentje is geplant. Tegen den voorgevel is een laag vooruitspringend portaal aangebracht; daarboven in het vlak staat eene roosvenster, waarboven de witte kroonlijst van de zijdekanten voortloopt en dat bedekt is met een driehoekig tympan. Tegen de buitenmuren onderschragen frijten met kopstukken van witten steen de kroonlijst onder het schaliëndak. Vensters met ingedrukte bogen laten het licht binnendringen. Een sacristij staat tegen het koor.

Het oude **Brecht** (2), zoo rijk aan schoone kerkgebouwen, bezit ook een lief kapelleken, een weinig westwaarts den steenweg naar St Lenaarts, op Broeckhoven-Heiken. Het is toegewijd aan O. L. Vrouw van Zeven Weeën, en in den wandel, het Heikens-Kapelleken, geheeten. Het werd gebouwd in 1459,

(1) ST. SCHOUTENS. *Maria's Antwerpen*. Aalst, 1905.

(2) ST. SCHOUTENS. Op. cit. bl. 63.

maar brandde af in 1584 en werd wederom opgericht in 1642. Het is dus de Renaissance stijl die hier voorkomt. Het koor is nog van dien tijd en in den boog der deur is dat jaartal gekapt. In 1834 werd het nog wat hersteld; zijn voorgevel werd herbouwd in 1842 in den bouwtrant van dit slecht bouwtijdperk.

Hier sluiten wij de beschrijving van die lieve kunstgebouwen, waar wij er nog vele zouden kunnen bijvoegen, wel is waat niet zoo aantrekkelijk, maar toch netjes aardig. De lezer kan hierdoor reeds zich een voldoende gedacht maken van de kunst dier tempeltjes in de Kempen. Zij zijn hoogst belangrijk voor den oudheidkundige, en niet onwaardig de aandacht van den kunstcriticus te trekken.

VI

ABDIJEN

Zoo zijn wij aan de beschrijving der gestichten gekomen, die het meest aan den luister der Kempen hebben bijgebracht, en nu nog de bijzonderste dezer landstreek zijn. Wij bedoelen de hier gevestigde Premonstratenser Abdijen van Tongerlo, Averbode en Postel, die met de Abdij van St. Michiel te Antwerpen, waaruit de twee eerste voortsporen, sinds de XIIe eeuw tot aan de Fransche Omwenteling, om zoo te zeggen het bewind over de Kempen hielden. Wij willen hierbij niet uitsluiten de andere kloosters, die ook veel goed hebben gesticht, de Augustijner Priorijen van Corsendonk en den Troon te Grobbendonk, de Cisterciënser Abdijen van Villers, St. Bernards-aan-de-Schelde, die in de Kempen eertijds bloeiden gelijk de eerste of er goederen bezaten gelijk de tweede; maar die er veel minder gezag voerden. Wij handelen er niet over omdat zij niet meer bestaan. Evenmin schrijven wij over de Trappisten Abdij van Westmalle, die, alhoewel zeer schoon en groot, nieuw is, (zij werd opgebouwd in de verleden eeuw) en dus niet in ons plan valt.

Geen dorp of stad was er in dit gewest, waar niet de Premonstratensers, hetzij als grondbezitters of tiendheffers, persoons of patroons der Parochie optraden. Hun machtige invloed heeft veel tot de ontwikkeling der Kunst in de Kempen geholpen. Dit getuigt ook de protestantsche schrijver Shaw (1): « Gaf men,

(1) *Essais sur les Pays-Bas autrichiens*, uit het Engelsch van Mr SHAW. Londres, 1788, bl. 121.

zoo zegt hij, aan de kloosters eene al te groote uitgestrektheid van land, men moet acht nemen dat de rijkdommen daaruit ontstaande bijzonderlijk gebruikt werden tot gastonthaling, tot voortzetting der kunsten, tot oprechting van gebouwen en huizen die het land optooiden.» Naarmate de middelen aangroeyden, trachtten de Witheeren hunne kerken, kapellen, kloosters en huizen ordelijker op te bouwen, te voorzien en te versieren, en schonken ook nog hunne hulp aan andere. Kunsten en Wetenschappen werden ingevoerd. De beste kunstenaars werden uitgenoodigd om hunne talenten te laten blijken in het uitvoeren hunner meesterwerken. De omliggende dorpelingen deze werken aanschouwend, begonnen hen welhaast na te bootsen, en betere en kunstigere gebouwen op te richten. Daar het niet in ons bestek ligt dit breedvoerig te staven, verwijzen wij naar de geschiedenis dezer Abdijen, waar men ons gezegde zeer klaai zal inzien.

Deze drij abdijen Tongerlo, Averbode en Postel, van dezelfde Orde, hebben omtrent dezelfde verhoudingen in de samenstelling van hunne gebouwen. De trant en stijl zijn soms verschillend volgens het tijdvak of den ontwerper van het gewrocht.

Wij laten nu een algemeene beschrijving volgen die de lezer zal kunnen toepassen op iedere Abdij in het bijzonder. De uitzonderingen zullen wij hierna doen kennen.

De Orde van Premonstreit, in het jaar 1120 ontstaan, bouwde gewoonlijk hare abdijen volgens de Cisterciënser wijze. Eene vergelijking kan men maken b. v. tusschen de Cisterciënser Abdij van Villers, als grondbeeld, en onze Norbertijnsche gestichten.

Gelijk men weet had elke Orde haren voorkeur voor de eene of andere ligging (1). De Premonstratensers kozen gewoonlijk een afgelegen oord, in eene vallei of in een bosch. Wanneer zij daaraan eene uitzondering maakten, gelijk te Antwerpen, Ninove en Luik, dan was het meer de omstandigheid die hen er toe noodzaakte.

Hunne Abdijen waren onder de bescherming van O.-L.-Vrouw gesteld en zoo noemde men ze: Sancta Maria Tongerloensis, Sancta Maria Averbodiensis, Sancta Maria Postellana.

De bijzonderste deelen waren: de kerk, de pandhof en gaanderij,

(1) Daarvan het vermaard vers: Bernardus valles, montes Benedictus amabat Oppida Franciscus, magnas Ignatius urbes.

de refter, de kapittelzaal, de warmzaal, de dormter, de bibliotheek, het scriptorium, het vertrek van den abt, het vreemdelingkwartier of byert, de kelders, het gevang, de keuken en afhanginge plaatsen. In de eerste jaren der stichting huisden onder hetzelfde dak, in aanpalende vertrekken, Zusters, die volgens de noodwendigheden door een raamken met het mannenklooster onderhandelden. Te buiten stonden : de poort met aalmoeskamer, de watermolen, de brouwerij, het pachthof, de stallingen en de schuren.

Men trad de Abdij binnen onder eene groote poort, als eene middeleeuwsche stadspoort voorkomend, waar een aalmoeznier de armengiften uitdeelde, en men bevond zich op een open plein dat omsingeld was met de prelaatsgebouwen, het vreemdelingkwartier, den voorgevel der kerk, het pachthof, de stallingen en schuren.

De bezoeker, een stap verder, belde of klopte aan de deur van den bijzondersten kloosteringang en begaf zich naar de ontvangstkamer. Hiertegen was de intrede van den Pand of overdekte gaanderij. Breede gangen, waar het licht van buiten door groote vensters met romaanschen, ogivalen of ingedrukten boog binnenschoot, omringden in 't vierkant een klein park met groene graszoden, heesters en bloembedden versierd ; bogenreeksen van het gewelf rustten op fijne gekoppelde zuiltjes of kunstig uitgesneden reprints. Aan deze gangen paalden de voornaamste plaatsen van de Abdij ; de vloer was met groote en kleine grafsteen ingelegd, want deze pand diende tot begraafplaats der kanunniken.

Wie begrijpt niet dat zulke panden, waar altijd de doodsche eerbiedige stilte heerschte, alleen soms onderbroken door een wandelenden kloosterling die er zijn rozenhoedje prevelde, eenen diepen indruk maken? Deswille zij het ons geoorloofd een oogenblik deze eentonige beschrijving te breken door eene aanhaling der Dichtkunst, eene begeesterende zuster der Bouwkunst, die dikwijls zoo diepgevoelend deze kloostergaanderijen heeft bezongen Wij schrijven Alfred de Musset na :

Clôîtres silencieux, voûtes des monastères,
C'est vous, sombres caveaux, vous qui savez aimer !
Ce sont vos froides nefs, vos pavés et vos pierres
Que jamais lèvres en feu n'a baisés sans pâmer !

Onder dien indruk vervorderen wij onze wandeling in de panden. Daarin kwam de refter uit, doorgaans in den zuider-vleugel gelegen. Hij was meestal meer lang dan breed, gelijklopend met den pand en versierd met een schoon gebogen welfsel ; daartegen waren de keuken en afhangen gebouwd, doch hadden geen uitgang in het klooster. Hiernevens kwamen Scriptorium en Calefactorium, de schrijf- en warmplaats ; zij waren de verlenging van den refter, en sprongen een weinig vooruit op de andere gebouwen ; zij dienden tot het vermaak en het verwarmen der kanunniken in den winter, en tot het afschrijven en versieren der handschriften. In den vleugel ten Oosten was de Kapittelzaal. Deze was vierkantig met zuilen tegen de muren of eene in het midden, waarop de ribben van het gewelf teneer kwamen. In den eersten waren geboogde openingen in hare muren gekapt, in den pand als vensters van elkander door zuiltjes gescheiden, zooals men nog kan zien te Villers en te Park. Het kapittel diende ook tot begraafplaats der abten. In deze zaal vergaderde de geheele gemeente alle dagen om te bidden, de vermaningen en besluiten van de oversten te aanhooren, en zich te beschuldigen van overtredingen des regels. Nu volgt de Sacristij. Tusschen beide was nog een donker plaatsje, dat tot gevangenis aan de gestrafte kloosterlingen diende. De Sacristij paalde aan den zuidertransept van de kerk. Deze Kerk, eene kruiskerk in den stijl van den tijd, was aan een heilige toegewijd. Zij bedekte gansch den noordervleugel van den pand, langs waar de ingangdeur van het klooster stond. Eertijds was het koor niet lang en zaten de kanunniken zoowel in den transept als in het koor, gelijk nu nog te Postel ; maar wanneer de abten de pontificale waardigheden hadden ontvangen, in de XVIe en XVIIe eeuwen, werd het koor verlengd om de ceremoniën met meer luister te kunnen ontplooiën. Vele kapellekens bevonden zich in de kruisvleugels en te langs van het koor. Een houten torentje bekroonde het dak, maar later werden steenen torens opgetrokken, die men bouwde in den hoek van het koor en den transept, zooals nu te Ninove, Averbode en te Tongerlo. Op het einde der middeleeuwen richtte men insgelijks een beiaardtoren op van een uur- en muziekwerk voorzien. In het Renaissance tijdperk, als de Abt een aanzienlijk persoon geworden was door zijne plaats in de

Staten van het land en door de belangrijkheid zijner Abdij, had hij vertrekken zijns waardig langs den westervleugel van den pand. Daar waren zijne verblijf- en ontvangstzalen en kapel. In deze nabijheid was het vreemdelingskwartier, vroeger aan den ingang der poort bestaande. Het kwartier der leekebroeders was vroeger langs den westerkant, op de plaats, eertijds door den abt ingenomen. Zij konden rechtstreeks in de kerk komen. Onder deze gebouwen waren ruime kelders, waarvoor een kanunnik was aangesteld, die den naam voerde van Cellarius. De Dormter was op het eerste verdiep langs den oost- en zuiderkant en bestond in een lang gewelfden gang, waarop de cellen, eenvoudige vierkante kamertjes, uitkwamen. De Bibliotheek, na de opkomst der drukkunst vooral ingericht, was langs den zuiderkant gelegen en bestond uit eene lange zaal, waar in lange rijen al de merkwaardigheden van handschriften en drukwerken ten toon pronkten. De archieven waren hier ook lang bewaard gebleven.

De uitgestrekt met muren omringde hof der kanunniken was aan den voet dezer gebouwen gelegen, en wel eens verrijkt door eenen grooten vischvijver en een kapelleken. Buiten het klooster op het voorplein, stonden : de brouwerij, de watermolen, de wijnperserij, de werkhuizen, de stallingen, het duivenhok van den abt, een hoekig torentje, de wagenhuizen met hunne schoone zuilen galerijen, het pachthof, en de breede schuren, waar van binnen reuzeneiken met hunne takken en kruisen de ontzagelijke schaliëndaken droegen.

Ziedaar waarin de Prémonstratenser abdijen van Tongerlo, Postel en Averbode bestonden. Hunne uitgestrektheid was van verscheidene hektaren binnen de muren en nog veel grooter in den omtrek, waar de kanunniken en de leekebroeders het veld bewerkten. De kunst was in deze gebouwen voornamelijk in eere gehouden. Groote meesters hadden er aan gewerkt. Verscheidene bouworden werden hier gebezigd ; want van de XIIe tot de XXe eeuw waren vele abten opgevolgd, die elk hun naam hebben onsterfelijk gemaakt door een nieuw gebouw of eene herstelling in den stijl van hunnen tijd in hunne abdij op te trekken. De plannen, die nog bestaan in de werken van Le Roy en Sanderus getuigen van deze grootheid.

Hedendaags hebben deze abdijen veel van hunnen ouden

luister verloren, geschonden als zij werden door de ongenadige woestaards der Fransche Omwenteling ; nochtans hetgeen de knagende tand des tijds niet heeft kunnen verdelgen, hebben deze vernielers ook niet geheel kunnen omverstootten. Zoo is ons nog menige belangrijke brok toegekomen, die van deze gestichten nog altijd de eerste der Kempen en des lands maken.

De **Abdij van Tongerlo**, gelegen op 3 kilometers ten Noorden van de kantonplaats Westerloo en 28 kilometers van de arrondissementplaats Turnhout, waaraan zij toebehoort, is na de uitdrijving harer kloosterlingen, den 6 December 1796 en hare gedeeltelijke vernietiging door de Franschen, wederom hersteld sinds den 1 Juli 1840. Als onvergankelijk, is zij wederom uit hare puinen opgerezen, zij, die sinds hare stichting omstreeks 1130 door Giselbrecht van Casterlé, en hare eerste bevolking uit de abdij van St Michiel te Antwerpen, zoovele stormen had doorstaan. En niet alleen is zij herlevend, maar hedendaags nog bloeiend, getuigen de herstelde gebouwen en het getal kloosterlingen, dat bij hare afschaffing in 1796, 118 was, en dat nu, niét veel minder, tot 116 is gestegen, zoo hier als in Congo en Engeland voor der zielen zaligheid ijverend.

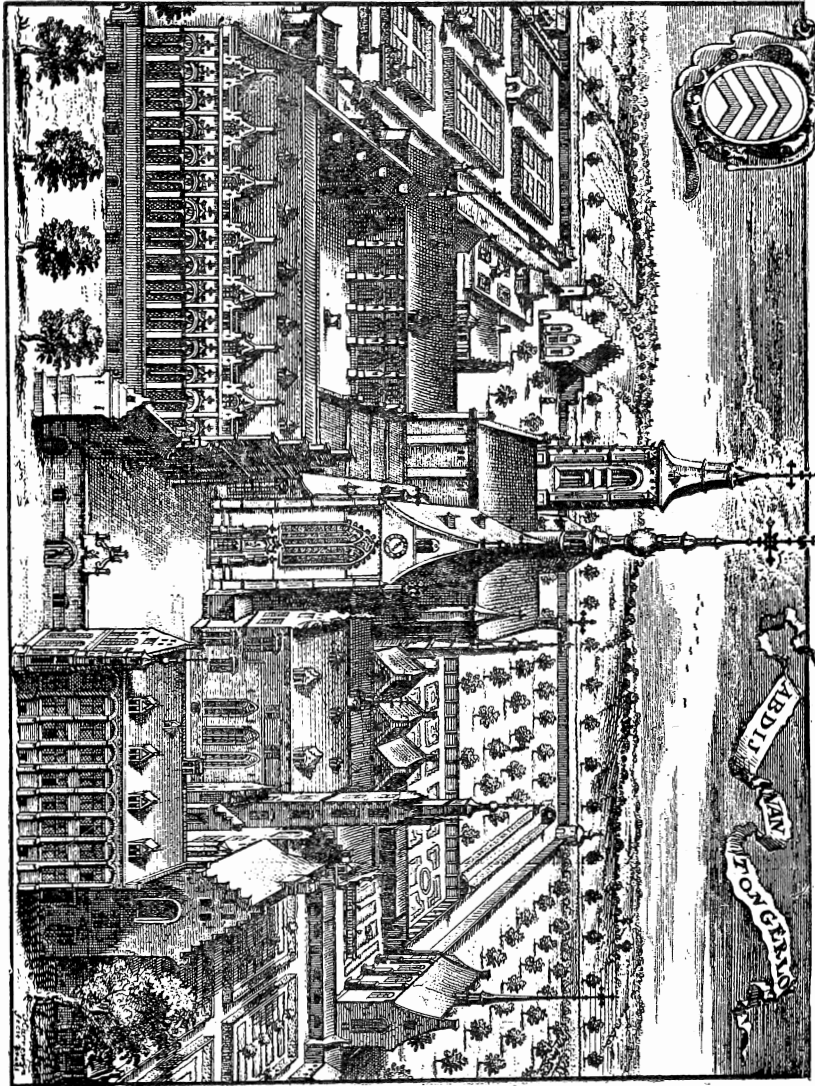
Hare gebouwen zijn niet min schitterend. Ten einde van eene lindenlaan van meer dan twee eeuwen oude boomen, overschrijdt men de Wimpbeek, die te langs van de muren loopt, en staat men voor het oudste gebouw der abdij. De poort, uit onregelmatige afwisselende rijen van ijzer en van witten steen opgetrokken, en bedekt met een hoog dak, geeft ingang tot de abdij door eene breede opening met iets of wat ogivalen boog, en daarnevens eene dezelfde van kleinere verhouding ; drij spitsboogige nissen met heiligenbeelden prijken daarboven ; eenige vensters met witsteenen kruisgeleenten verfraaien den gevel ; langs beide kanten eenige oude gebouwen met zware contreforten versterkt. Op het uitgestrekt binnenhof gekomen, ziet men rechts achter eene rij welige boomen, het prelaatskwartier, een lang gebouw der XVIIIe eeuw, in arduin en Gobertinschen steen. Het is versierd met twee rijen groote vensters, waar in 't midden eene groote ingangdeur, bekroond op de kroonlijst van het dak met een driehoekig tympan, waarin het wapen van den prelaat Van der Achter ; daar paalt een vooruitspringende vleugel aan met opgaan-

(1) W. VAN SPILBEECK. *De abdij van Tongerlo*. Lier-Geel, 1888.

de steenen trappen, de bijzonderste ingang van het kwartier. De bouwmeester ervan was de Antwerpenaar Willem Ignatius Kerrix. Daar nevens de verlenging van de prelaatsgebouwen, zijn de gastkamers, van ouderen tijd (omstreeks 1547), in rooden baksteen, en doorstoken met zeer schoone vensters, omlijst met witten steen en overdekt met ronde boogen door tusschen staande frijten aaneengebracht. In den hoek verheft zich een Spaansch hoekig torentje, waar de witte steen ook zeer netjes in den rooden is gewerkt. De hiertegen palende oudere vleugel is nieuw, alsook de kerk van gothischen bouwtrant, aan O.-L.-Vrouw Hemelvaart toegewijd, die in 1852 door P. Stoop van Antwerpen werd gebouwd. In dezelfde richting staat een oud zeer fraai huis in rooden steen en met Vlaamsche vensters. Zoo het binnenhof rondgaande, wederom af naar de poort, heeft men de werkhuizen, de boerenvertrekken, en een zeer schoon wagenhuis met eene galerij van pilaren in witten steen, waaruit ronde bogen opgaan die aan elkander koppelen.

De achterkant van het prelaatskwartier en de gastkamers zijn in den stijl van voren. De bouwtrant der gastkamers der XVe eeuw is vooral schilderachtig: het torentje in den middenhoek opgaande tot aan het dak; de vierkantige toren van 1477, op den hoek van den vooruitkomenden vleugel; de infirmerij, eindigend met trapgeveltjes en bezet met een hoekig zijtorentje en eene ranke spil; dit alles in eenen toon van rooden baksteen en witten zandsteen is allerprachtigst. Aan dezes voeten spreidt zich nu een lang veld uit, waar eertijds de monumenteele kerk stond en nu de wijnstok groeit. De andere gebouwen zijn nieuw en blijven dus buiten ons bestek van beschrijving.

Op twee uren afstand van Tongerloo, langs de welige bosschen van Westerloo, staat de **Abdij van Averbode**. Gesticht omstreeks 1128-1131 door Arnold III, graaf van Loon, werd zij evenals Tongerloo, door kanunniken van St Michiel te Antwerpen bevolkt. Tijdens de Fransche Omwenteling onderging zij het lot harer medezuster. De kloosterlingen werden verdreven den 4 Februari 1797 en de gebouwen ten deele verwoest. Gelukkiglijk konden de overgeblevene kanunniken in October 1834 terugkeeren en zich met noesten vlijt zetten aan het herstellen hunner abdij; hun getal is dit jaar 124, zoo hier werkzaam als verspreid in Brazilië en Denemarken. De gebou-

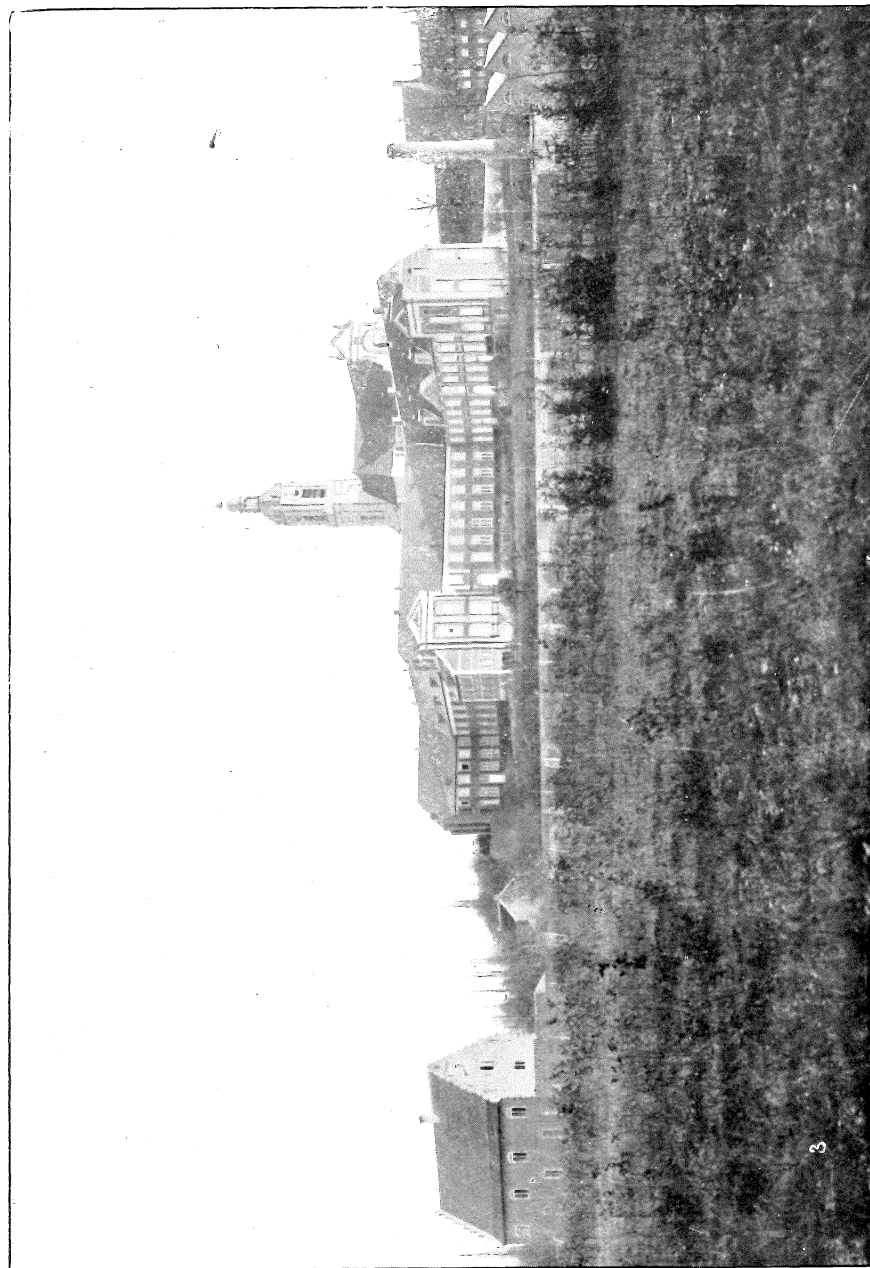
De oude Abdij van Tongerlo.

wen der abdij laten geene sporen van brand of afbraak meer na, maar zijn met goeden smaak hersteld.

Wij naderen de abdij langs eene houten poort die, draaiend op hare spil, vroeger dubbelen toegang gaf op de grondgebieden van Brabant en van het land van Luik, en treden onder eene groote steenen poort binnen. Deze verheven poort, van 1320 dagteekenend en in ijzersteen opgetrokken, is doorstoken van eene groote en eene kleine opening met ogivalen boog, waarboven langwerpige nissen met gekruld steenwerk in top en vensters zich vertoonen; zij is bedekt met een hoog dak met trapgeveltjes bezijden, waar in 't midden een klein klokkentorentje op staat.

Hieraan zijn het vreemdelingskwartier en de pastorie gehecht, die ook eenen eerbiedwaardigen ouderdom dragen. Binnen op het uitgestrekt plein, met graszoden versierd, staat de monumentele kerk, die wij reeds beschreven, en voor u bevindt zich het prelaatskwartier met de ontvangtzalen en den ingang des kloosters. Dit is een lang gebouw in baksteen der XVIIe eeuw, met twee rijen groote vensters van witten steen omlijst; in het midden staat de bijzondere ingangdeur; daar rond zijn vijf vensters met galerijen te midden van vier pilasters die een driehoekig tympan dragen, waar in het vlak een wapenschild voorkomt; het dak is bezet met dakvensters en schouwen; op den hoek aan de kerk staat de gewone eenvoudige ingangdeur.

De achterkant van dit gebouw, dat uitgeeft op den prelaats-hof, is in denzelfden stijl. Beneden dit plein staan de werkhuizen, de wagenhuizen met schoone bogengalerij, gelijk te Tongerlo, het pachthof en de schuren. Wat verder den hof in verheft zich een allerfraaist gebouw in baksteen, van 1623, met hoog dak, trapgeveltjes, spitse dakvensters, vierkantige vensters met meneelen en ronde deuren met witten steen omlijst. Dit alles prijkt in eenen vruchtbaren boomgaard. Het eigenlijke klooster, dat het meest van de Fransche woestaards te lijden had, zooals men van zijne vierkant afgebrande muren kan afleiden, die op tafereelen in 't prelaatskwartier zijn afgeschilderd, werd grootelijks hersteld in de voorgaande eeuw, is omtrent nieuw en valt dus buiten ons plan. Van binnen zijn de ruime kamers van het prelaatskwartier merkwaardig, niet zoodanig als stijl, dan wel om de kunststukken die zij inhouden; o. a. bevindt

Abdij van Averbode.

er zich een vertrek, geheel met oud leder van Cordoue behangen. Het andere inwendige van het klooster is omtrent geheel vernieuwd, maar is met schoone oude schilderijen versierd.

Van Averbode rijden wij met den buurtspoorweg naar Meerhout, Moll en Rethy. Hier stappen wij af en na twee uren gaans staan wij voor de kloosterpoort van Postel.

De **Abdij van Postel**, op het uiteinde der Kempen, tegen de Meierij van 's Hertogenbosch gelegen, is hare vermaardheid verschuldigd aan hare liefdadigheid en gastvrijheid. Terwijl men van Averbode en Tongerlooschreef *Celeberrimum in Taxandria caenobium*, duidde Gramaye Postel aan als *Theatrum hospitalitatis* en werd het « godshuis of gasthuis » genoemd. Deze abdij werd gesticht door ridder Fastradus, een Teisterbantsch edelman, uit den lande Altena. Hij droeg in 1130 zijne gronden in de Kempen op aan de Witheeren der abdij van Floreffe, die er een klooster stichtten. De inwijding der kapel had den 1 Augustus 1140 plaats. Deze schouwburg van edelmoedigheid onderstond ook de jaren des onheils; zijne kanunniken werden den 3ⁿ Januari 1797 gewapenderhand verdreven; de abdij viel gedeeltelijk onder den moker der vernielingskracht. God waakte over dit vrijgevig huis en riep zijne dienaren er terug den 27 September 1847. Zij werkten aanstonds aan de herstelling en maakten het vooral in de laatste jaren tot een belangrijk gesticht.

De lange laan van Rethy ten einde, bevinden wij ons voor eene steenen poort, uit welke de deuren gelicht zijn en waaronder een beekje loopt, dat aan deze zijde den muur besproeit. Binnen die poort staat eene afspanning; rechts en links vormen eenige huisjes, de vroegere bijgebouwen des kloosters, de drie zijden van een vierkantig plein met hofjes en bloemperken versierd. Wat verder links, door eene afsluiting afgescheiden van dit plein, verrijst de abdij, met den hoofdgevel naar het Oosten. Dit is een lang gebouw der XVIIIe eeuw (1713), het prelaats- en vreemdelingskwartier van rooden en witten steen, met twee rijen vensters, niet hoog van verdiep, en waar omtrent in het midden een gedeelte in stijl Lodewijk XIV sierlijker dan het overige met uitgebekte kap en vensters boven de kroonlijst afsteekt. Hier aan prijkt vlak tegenover u de kerk, waarvan wij reeds schreven, die een hoek maakt met den voorgevel. Achter dit kwartier heeft men een tweede vierkant, waar te

langs de pastorie en andere vertrekken der XVIIe eeuw, zich bevinden. Hiernevens, de kerk op, palen aan den voorgevel de nieuwe kloosterpanden, met in hun midden een vierkantig hofje. Aan het uiteinde van den linkervleugel pronkt een bevallige beiaardtoren. Deze werd opgetrokken in grijze, hard en gele mergelsteenen, met kunstige figuren opgetooid, meet 40 Nederlandsche ellen, is met een dubbel open lantaarn en spil bekroond en werd gebouwd in de XVIIe eeuw onder de regeering van den abt Rumoldus Colibrant. Van binnen is de abdij veel vernieuwd, en treffen wij geene merkwaardige oude deelen aan, tenzij een klein overblijfsel van het in de XIIe eeuw gestichte klooster, namelijk den benedengang en den trap. Een groote hof omgeeft deze gebouwen, omringd van eenen muur, ongeveer 1200 meters lang.

Om deze afdeeling te sluiten, bieden wij den broedergroet van bewondering en dankbaarheid aan deze Premonstratensers, helden en baanbrekers der beschaving, zij die sinds de XIIe eeuw door noesten vlijt en diepe kennis, met een grootmoedig hart en edele liefde, de wilde zand- en moerasstreek der Kempen hebben ontgonnen, er de vruchten der liefdadigheid kwistig hebben uitgestrooid, de wetenschappen kundig hebben aangeleerd en verspreid, de schoone kunsten zoo ruimschoots hebben ondersteund, en die merkwaardige gebouwen hebben opgericht, die allen storm trotseerden, omdat zij waren gelijk de monniken zelf, volgens het woord van Lacordaire : Eeuwig gelijk de eiken.

VII

BEGIJNHOVEN.

Eene andere inrichting, in het Vlaamsche land vooral uitgebreid en in de Kempen sedert oude dagteekening ook gevestigd, was het Begijnhof. Wij willen hier niet spreken over den oorsprong of den stichter der Begijnen, dit blijft nog altijd eene betwiste zaak; bepalen wij ons met te zeggen dat deze godvruchtige vrouwen sinds de XIIIe eeuw den Kempischen bodem bewoonden en huisden te Herenthals, Turnhout en Hoogstraten. Zeer belangrijk waren hare gestichten, die om zoo te zeggen een stadje in de stad, of een kamp, zooals het te Diest heette, uitmaakten. Zij waren gewoonlijk wat buiten af de stad gelegen, ja zelfs te Herenthals, in den eersten buiten de vestingen. In eene optelling van haardsteden in Brabant vinden wij in het jaar 1480 te Herenthals 51 huizen, in 1526 te Turnhout 28 en ditzelfde jaar te Hoogstraten 16. Deze getallen vermeerderden volgens de omstandigheden.

Deze godvruchtige juffrouwen, want kloosterzusters waren zij eigenlijk niet, zonder volmaakte beloften, verdeelden haren tijd tusschen het gebed en het werk; zij waren jonkvrouwen of weduwen die door onderhouding van zeker statuten een godsdienstig leven leidden buiten het gewoel der wereld, zonder zich geheel en al er van af te zonderen. Dit legt de ligging hunner gestichten uit, zoo eenzaam en zoo stil en tevens zoo gerust, dat J. K. Huysmans (1)

(1) J. K. HUYSMANS, *L'Oblat*, Paris, 1903, bl. 344.

deed schrijven : « Il ne me semble pas qu'il y ait d'endroits plus reposants, et en même temps, plus invitants pour un peintre ou un écrivain qui voudrait œuvrer à la gloire de Dieu, un tableau ou un livre. »

Doen wij de bouwkunst dezer Begijnhoven in 't algemeen voorloopig kennen, zoo zullen wij ons in de afzonderlijke beschrijving van elk gesticht hierna herhalingen sparen. De bouwtrant is gewoonlijk die der XVIIe eeuw en later, daar de tijd, de afbranding, en de vernielingszucht der invallers, de vertrekken der vorige eeuwen sloopten. Onder eene groote poort treedt men het hof binnen. Daar voor u strekt zich een langwerpige plein uit, in vorm van hoefijzer, met boomen beplant, omzoomd van rijen huizen op de drie kanten. Een lang grasplein met wegeltjes doorsneden ligt in het midden. Een begijnhofje met haag, waar men nu nog in de wereld een klein netjes onderhouden voorhofje mede betiteld, staat voor het huis of in de graszoden. Eene fraaie kerk, krakend zuiver onderhouden en glinsterend versierd, verrijst in het midden van het hof. Vroeger was hierrond het kerkhof, waar de Begijntjes en de ingezetenen van het Begijnhof begraven werden. Doorgaans heeft men hiervoor of hierna een kapelleken of een Calvarieberg, ter bijzondere godsvrucht der Begijntjes. De huizen zijn nog al gelijkend. Hun grondbeeld is een gebouw met niet hooge voorgevel met eene vierkantige venster onder en twee boven met kleine vierkantige groene ruitjes, en nevens het ondervenster, met een trapje op, eene ronde deur in eene witte omlijsting, waarboven in een nisje een heiligenbeeld prijkt. Een scherp schaliëndak met soms nog een dakvenster, met trapgeveltjes, bedekt het gebouw. De andere zijn meer de huizingen der bijzonderen en der stichtingen en schieten vooral meer in het oog door den vorm hunner deur, waar de omlijsting in grootschere en versieringkunstigere vormen is uitgevoerd, met rozetjes onder de kroonlijst, de spits loopende bovengevel, enz.

Hiertusschen zijn de gebouwen der meesteres, des pastoors, des convents, der fermerij (ziekenhuis) en der andere voorname stichtingen. Immers het Begijnhof wordt bestuurd door eene juffrouw meesteres met haren raad, die jaarlijks rekening moet doen aan den momboor en eenen provisor met het tijdelijke gelast; de goddelijke diensten worden waargenomen door eenen

eigen pastoor. Het gemeene leven vindt men in het convent of in het noviciaat; de zieken en de ouden hebben hunne woonst op de fermerij (infirmierij). Sommige Begijntjes wonen te zamen en zijn vrijgehouden in eene stichting, door den eenen of anderen weldoener tot stand gebracht, wiens naam zij draagt, of die ook soms betiteld wordt met Fondatie, Engelenconvent, Apostelenconvent, H. Geestconvent, Katharinaconvent, enz. Men begrijpt licht dat zulke huizen wat meer afsteken. Op al de Begijnhoven; waarover thans een wereldsch bestuur ook de hand houdt, zijn eilaas vele moderne huizen zonder architecturaal karakter gebouwd. Het komt hier dan wel van pas deze verwittigingskreet te slaken : O Kind des Tijds, bewaar zorgvuldig uwe nette oude geveltjes van de hedendaagsche beschaving die ze door hare stomme en logge gevels wil vervangen !

Het oudste Begijnhof der Kempen is dit van **Herenthals**, gesticht in de XIIIe eeuw (1260) door Arnout, pastoor dezer stad. Het was zeer bloeiend in de XVe eeuw, maar brandde ongelukkiglijk af den 17 April 1578. Het werd binnen de muren der stad opnieuw opgebouwd in 1597 en zijn tempel weinig daarna opgericht. Deze kerk is een lang laag gebouw met een klein transept en kleine spitsboogvensters op de zijden. Zij werd opgetrokken in baksteen, is op haar geheel met banden van witten steen doorlijnd en bezet met eenen gevel zoo hoog als het dak, waarin eene hooge gothische venster en het jaartal 1614 prijken. Een open Renaissance torentje met galerij en bolvormige spil bekroont het lang afhangend dak. Deze kerk bewaart nog al menig kunstvoorwerp. Nog eenige oude huisjes der XVIIe eeuw komen wij tegen in den trant waarvan wij hiervoren spraken. De oude ingangpoort bestaat ook nog.

Niet veel minder oud is het Begijnhof van **Turnhout** (1), langs den noordwesten kant der stad gelegen. Dit werd gesticht in 1372 door de hertogin Maria van Gelder, die destijds haren weduwelijken staat te Turnhout op het Kasteel doorbracht. Het hof werd meer en meer belangrijker, tot den droevigen dag van het jaar 1562, wanneer het afbrandde. Onder het tijdvak van Albertus en Isabella stond het uit zijne puinen zoo lewendig op, dat in 1618 en 1643 de meesteressen hunne inrichting reeds uitbreidden. Sinds was er welstand, vooral in de tweede helft der XVIIe

(1) J. E. JANSEN. *Turnhout*, op. cit. d. I.

eeuw, waarvan de nieuwe kerk en menige huizen dagteekenen.

Men gaat het Begijnhof binnen onder eene groote vierkantige poort, waarschijnlijk van de XVIIe eeuw, door een groote opening met ronden boog, waarboven in een nis het beeld der H. Begga praalt en waar in den voorgevel onder en boven twee rijen vensters steken met meneelen en schoon ijzeren traliewerk voorzien.

Op het uitgestrekt langwerpig plein, eene ongelijkzijdig vierhoek of trapèze, schoon beplant met hagen, waartegen graszoden als een groen tapijt zijn uitgespreid, verheft zich eene nieuwe kapel, der graflegging van Christus; hier stond eertijds de eerste kerk, gelijk men op het plan van Turnhout der XVIIe eeuw bij Le Roy nog kan zien; wat verder vertoonen zich eene nieuwe grot van Lourdes en ten einde, afgezonderd, de schoone lange tempel in 1665 opgericht. Deze kerk in baksteen is met een fraaien voorgevel met krollen en uitgehaalde hoeken en driehoekigen top versierd; het portaal is bezet met eene ronde deur in eene omlijsting van uitspringende banden en bekroond met eene versieringkunstige nis, waarin een Lieve Vrouwenbeeldje voorkomt; daarboven prijken een lang half gothisch venster, met ronde boog en een oculus met uurplaat; van onder bezijden zijn twee kleinere dezelfde vensters; vier frijten van rooden en witten steen leunen tegen de muren van onder. De twee zijbeuken staan onder een lager dak, worden door dezelfde vensters als in den voorgevel verlicht en door steunmuren versterkt; een rond apsis met Calvarieberg eindigt het koor; een hoekig houten torentje met ranke spil staat vooraan op het hoog schaliën dak. Van binnen is de kerk zeer schoon met drij groote beuken en een verheven koor, waar de gewelfribben van af reprises uiteenlopend, als in een bundel, aan den slotsteen bijeen zijn gebonden; machtige vierkantige zuilen verdeelen de beuken. Deze kerk, in een helder licht, is waarlijk grootsch en merkwaardig voor zijn tijdstip. De bijzonderste oude huizen, die het plein omsieren, staan vooraan zijdwaarts den ingang en op het einde, dagteekenen van de jaren 1652, 1664, 1665 en later, en werden opgericht in den gewonen Begijnenbouwtrant van dien tijd. Alhoewel veel gemoderniseerd heeft dit Begijnhof nochtans zijn eigenaardig kenteeken behouden.

Hoogstraten bezit ook een oud Begijnhof met dezelfde inrichting als de voorgaande. Deze stichting bestond reeds

Ingangpoort van het Begijnhof te Turnhout.

in het jaar 1388, zooals blijkt uit een charter van Jan Van Kuyk, dewelke later nog menige gunsten verleende (1).

Isabella van Cuilenburg, vrouw van den graaf Antoon de Lalaing omsingelde het hof in 1550 met eenen muur, en schonk nog andere voordeelen. In dezelfde samenstelling als de twee genoemde begijnhoven, heeft dit ook eene schoone kerk, wier voorgevel, wederom der XVIIe eeuw, in Renaissance stijl, bijzonder fraai is. Eenigszins gelijkend aan dien van Turnhout, heeft hij harmonieuser verhoudingen. Zijn rond ingangportaal met witte omlijsting in ingedrukte steenen, bekroond met eene nisse, bloempotten op de hoeken, en een driehoekig uitgetand vlak in top met een kruis, is waardig, en weergeeft in het klein geheel den vorm van den gevel; in 't midden laat een vierkantige venster met ingedrukten boog licht in de kerk komen. Van binnen is de kerk insgelijks zeer schoon. De oude huizen, die haar op afstand omringen, zijn in den aard dergene van Herenthals en Turnhout.

Na de beschrijving dezer Begijnhoven, die schilderachtige rustoorden, knippen wij om te sluiten en onze achting er voor te gronden, de volgende zinsneden uit het Verslag van de Koninklijke Commissie van Monumenten (2), betreffend het Begijnhof van Gent en dragen ze op onze Kempische Begijnhoven over: «Au point de vue purement artistique, l'antique institution des béguinages n'est pas digne d'un moins vif intérêt. La vieille agglomération de leurs maisons en briques rouges, décorées de pignons pittoresques, précédées de petits porches de portes souvent sculptées avec goût, à demi-cochées par un mur bas et séparées par de vertes pelouses, cette agglomération, disons nous, constitue au cœur de la ville, toute une petite cité champêtre, d'un effet original et charmant. Dans cette situation, les béguinages rappellent les établissements-colonies du XIIIe et du XIVe siècles avec leurs églises centrales et leurs maisons retranchées chacune dans une enceinte particulière; nous avons donc là un des souvenirs les plus caractéristiques qui nous soient restés des siècles passés et une des curiosités les plus remarquables de notre histoire monumentale.»

(1) WILLEMS. *Belgisch Museum*, d. VI, bl. 69. — C. STROOBANT. *Privilèges accordés au Béguinage de Hoogstraeten*; ds: *Ann. Acad. Arch. Belg.*, t. I, p. 169.

(2) *Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie*, 1870.

VIII

GASTHUIZEN EN KLOOSTERS

Eene andere geestelijke stichting van minder gehalte en verscheidener strekking, maar even oud, was het Gasthuis. Deze inrichting bestond sinds eeuwen te Turnhout, Herenthals, Meerhout en Gheel. In de laatste jaren werden er in alle groote dorpen opgericht; men vindt er nu zeer ruime met uitgestrekte gebouwen te Moll, Brecht, Westerloo, Heyst-op-den-Berg en in de zoo even gemelde plaatsen, door Ordezusters gehouden. Blijven wij alleen volgens ons plan bij de oude nog bestaande stil.

Het gasthuis van **Gheel** werd langs het Westen in 1286 door Hendrik III van Berthout gesticht en door geestelijken van beide geslachten bediend. Hier was de ziekenzaal, gelijk Viollet-le-Duc ze afschildert in de eerste tijden, met de kapel slechts een gebouw, zoodat de zieken eigenlijk in de kapel lagen, terwijl het altaar ten Oosten der zaal in eene koor nis staande, slechts door een traliewerk van de bedden der zieken was afgescheiden. Zulke kapel-ziekenzaal was zeer hoog van verdiep en met een meesterachtig houten welsel bekroond, waarin men openingen aantrof om de inwendige lucht naar liefste te vernieuwen. Zoo is nog het inwendig der kapel begonnen in 1476. Uitwendig is het een hoog gebouwken in baksteen, met driehoekig apsis en gothische vensters met zware frijten op de hoeken versterkt en een Renaissance lantaarntorentje met bolvormige spil bekroond. Daartegen staan de gast-

huisvertrekken, het eigenlijk klooster, eetzaal, werkhuis en groote pand, dagteekenend van 1663, met het eigen karakter van dien tijd nog bestempeld.

Van af de binnenplaats, met boomen beplant, heeft men een schoon uitzicht op die oude muren, met vierkantige vensters met witte meneelen en omlijsting, en kleine ingangdeuren met ronden boog doorstoken. Aan de westzijde staat een groot gebouw, vroeger jaren tot brouwerij gebruikt en in 1718 opgericht.

Het gasthuis van **Herenthals** (1), nu aan de H. Elisabeth toegewijd, werd ook in de XIIIe eeuw gesticht (1255) en door kloosterbroeders en zusters bediend. Eenige vertrekken der XVIIe en XVIIIe eeuwen en het kapelleken in gothischen stijl, in bouwtrant zooals dit van Gheel, maar met wat lager muren, blijven nog over.

Te **Meerhout** werd het oude wereldlijk gasthuis opgericht in 1362 door zekere edelvrouw, Elisabeth van Overheyd. Er bestaat niets meer van dan de kapel alleen, de tegenwoordige kerk der Damen Kanunnikessen van het H. Graf. Deze kapel is ook een gothisch gebouw, in den aard desgenen van Gheel en Herenthals en waarschijnlijk van hetzelfde tijdperk dagteekenend. Een open gothisch houten torentje bekroont het schaliën dak.

Van eenige oude nonnenkloosters die in de Kempen bestonden is enkelijk het St Josephsdal der Franciscaner Penitentinnen of het oud Besloten Hof (2) te **Herenthals** nog meldenswaardig. Dit werd in 1410 door den godvruchtigen edelman Arnold van Crayenhem, heer van Grobbendonk, gesticht. Het was bevolkt door dames Kanunnikessen van Premonstreit. Nu onder het bestuur der Franciscanessen, is het gesticht dat in en na de Fransche Omwenteling veel moest lijden, wederom nieuw opgericht en het oude hersteld. Zoo zijn de gebouwen deels oud, deels nieuw. Door de groote poort binnentredend, komt de bezoeker op een vijfhoekig voorplein, langs alle kanten omzet met heerlijke gebouwen, welker gevels in hoogrooden kareel en met witte omlijste deuren en vensters, hem aangenaam toelachen. Ten einde van het voorplein rijst de voormalige proostdij; gelijk oudtijds zijn daar eenige spreekkamers, voorts scholen en

(1) *Annalectes pr sero. à l'hist. eccl.*, d. I, bl. 67.

(2) W. VAN SPILBEECK. *Het Herenthalsch Klooster Onze-Lieve-Vrouwen Besloten Hof*. Averbode, 1892.

boven ruime en luchtige slaapvertrekken voor de kostleerlingen ; op den voorgevel staat het jaartal 1685. Links heeft men de brouwerij en de oude schuur, gebouwd in 1690, hooger opgetrokken in 1869.

Deze Franciscanessen hadden hun moederklooster te **Arendonck**. Dit klooster was aldaar gebouwd ten jare 1718 ; maar ook hier is veel vernieuwd en hersteld, alhoewel er nog het een en ander vertrek van het oud gesticht overblijft.

Zoo ook te Hoogstraten bestaan er nog eenige brokkelingen van het oude weeshuis en spijker, van het klooster der Arme Clarissen ten jare 1449 begonnen en dat nu ingeruimd is door het prachtig gebouw van het Klein Seminarie.

SLOTWOORD

Ziedaar de bijzonderste oude kerkelijke gebouwen die de Tijd ons in de Kempen nog gespaard heeft en die getuigen waren van zooveel geloof en godsvrucht, van al het wee en de vreugde onzer voorouders. Zij staan daar om aan het nageslacht te zeggen van les aan hunnen bouwtrant te nemen en in dien zin de nieuwe monumenten op te trekken ; of anderszins, om erbarming te vragen van ze toch niet te vernietigen, maar de ingeënte teekens der oudheid te herstellen en in deze behandeling den geest van hunnen meester niet te verknoeien. Mogen zij aanhoord worden !

J. E. JANSEN.

Sources.

I.

Chroniques, Mémoires, Pamphlets.

548. Brief over de herstelling van Corsendonck, klooster der Kanunnikken regulier bij Turnhout (s. l. n. d.).

Pamphlet contre les religieux de Corsendonck à la fin du XVIIIe siècle.

549. Collection de chroniques belges inédites publiées par les soins de la commission royale d'histoire.

Bruxelles, depuis 1836 ; in-4.

Voir Pirenne. Bibliographie p. 17.

Dans toutes les Chroniques du Duché de Brabant il est fait mention *passim* de l'une ou de l'autre commune de la Campine.

550. Chroniques, mémoires, correspondances concernant l'histoire d'Anvers ;

ds : Uitgaven der Antwerpsche Bibliophilen.

Antwerpen, depuis 1872 ; in-8.

Quoique ces publications se rapportent à la ville d'Anvers, elles contiennent parfois des faits se passant en Campine.

551. Dagverhael van den veldtogt van graef Frederik de Merode in 1830 door Petrus Peeters, zijnen wapenmakker, met een voorwoord van Foppens major.

(Meerhout, V. J. Du Moulin, s. d.) in-12. (Extr. du Meerhoutenaer).

552. DE AZEVEDO G. D. F. Korte chronycke van vele gedencckweerdige geschiedenissen, soo in de principaele steden van het hertoghdóm van Brabant als in de stadt en provincie van Mechelen voorgevallen, 420-1582.

Loven, s. d. ; 9 vol. in-8 ; 2e éd.

553. DE RAADT J. TH. Kronijkje van Herenthals ; ds : Kempisch Museum, 1891, p. 78-81.

554. D'HERBOUVILLE. Rapport administratif présenté le 15 germinal an XII (5 avril 1804) au conseil général du département des Deux-Nèthes.

Anvers, Allebé, an XII ; in-8.

555. DIERCXSENS. Antverpia Christo nascens et crescens seu acta ecclesiam antverpiensem ejusque apostolos ac viros pietate conspicuos concernentia usque ad seculum XVIII.

Antverpiæ, J. H. Van Soest, 1773 ; 7 vol. in-8.

Cite des faits relatifs à la Campine.

556. E. T. XVe eeuwsh Kronijkje van het Land van Turnhout ;

ds : Kempisch Museum, 1891 et 1892.

557. Exposé de la situation administrative de la province d'Anvers.

Anvers, 1833, et ensuite depuis 1836 ; in-8. (En flamand et français).

558. HERMANS C. R. Verzameling van kronijken, charters en oorkonden, betrekkelijk de stad en meyery van 's Hertogenbosch.

's Hertogenbosch, 1848 ; in-8.

559. HEUVELMANS P. J. Kronijk der stad en vrijheid Turnhout. V^e kapittel. Gebeurtenissen tijdens de regeering van de aartshertogen Albertus en Isabella. 1596-1621.

Turnhout, Glenisson en Van Genechten, 1844 ; in-12.

560. MAST E. Geschiedkundig Liersch dagbericht met talrijke aantekeningen.

Lier, L. Taymans-Nezy, 1889 ; in-8.

561. **Mémorial administratif de la province d'Anvers.**

Anvers, 1815-1821 ; in-8. (Français-flamand).

562. **Mémorial administratif de la province d'Anvers. Procès-verbaux des séances de la députation permanente du conseil provincial (1883-1885).**

Anvers, V^e De Backer ; in-8.

563. **Mémoire présenté au nom des habitants des hameaux Vieux-Turnhout, Schoonbroeck, Oosthoven, Corsendonck, etc., demandeurs en séparation de la ville de Turnhout, en réponse à la lettre du 10 juin 1858 adressée par l'administration de la dite ville, à Messieurs les membres de la Chambre des Représentants.**

Bruxelles, H. Samuel, 1858 ; in-8. Carte.

564. **MIRÆUS A. Ordinis Præmonstratensis Chronicon.**

Coloniæ Agrippinæ, B. Gualteri, 1613 ; in-4.

Intéresse Tongerlo, Averbode et Postel.

565. **PAPEBROCHIUS D. Annales Antverpienses ab urbe condita ad annum MDCC, collecti ex ipsius civitatis monumentis. Ediderunt F. H. MERTENS et E. BUSCHMANN.**

Antverpiæ, J. E. Buschman, 1845-48 ; 5 vol. in-8 ; ill.

Même remarque qu'au n° 550.

566. **Rapports de MM. les Commissaires d'arrondissement, dressés en exécution des articles 137 et 138 de la loi provinciale. Anvers. (En flamand et français).**

Arrondissement de Turnhout.

567. **Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van de stad Turnhout door het Collegie van Burgemeester en Schepenen aan den Gemeenteraad in zijne zitting (elk jaar) voorgedragen.**

Turnhout, depuis 1845 ; in-8.

568. **Wekelijks bericht voor de stad en de provincie van Mechelen.**

Mechelen, 1773-1797 ; 25 vol. in 8.

569. **Wekelijks bericht voor het kanton van Mechelen.**

Mechelen, 1798-1827 ; 15 vol. in-4.

Pour d'autres sources plus particulières, voir les citations dans la liste des différentes communes ci-après.
